МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2314-сп-дн
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
К. О. Коваленко

Керівник: професор кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти, доктор
педагогічних наук, професор
І. В. Татьянчикова

Рецензент _____
_____

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«_____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Коваленко Катерині Олексіївні

1. Тема роботи: «Психолого-педагогічне забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами в умовах спеціального закладу освіти»
керівник роботи: Татьянчикова І.В., докт. пед. н., професор
затверджено наказом ЗНУ від «02» жовтня 2025 року № 1393-с
2. Термін подання студенткою роботи: 14.11.2025р.
3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) вивчити та узагальнити науково-теоретичні підходи до забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами в процесі підготовки до самостійного життя; проаналізувати особливості професійної соціалізації учнів в умовах спеціального закладу освіти; розглянути особливості професійних компетентностей учнів з особливими потребами в контексті їхнього соціального становлення; запропонувати шляхи удосконалення підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя в процесі професійно-трудової соціалізації.
5. Перелік графічного матеріалу: робота містить 8 таблиць із результатами констатувального та формувального експериментів.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Татьянчикова І.В.	листопад 2024р.	листопад 2024р.
Розділ 1	Татьянчикова І.В.	грудень 2024р.	грудень 2024р.
Розділи 2, 3	Татьянчикова І.В.	травень 2025р.	травень 2025р.
Висновки	Татьянчикова І.В.	жовтень 2025р.	жовтень 2025р.

7 Дата видачі завдань: 15. 11. 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень 2024р.	виконано
2	Робота над вступом	листопад 2024р.	виконано
3	Робота над першим розділом	грудень 2024р – квітень 2025р.	виконано
4	Робота над другим та третім розділами	травень-вересень 2025р.	виконано
5	Підготовка висновків	жовтень 2025р.	виконано
6	Оформлення роботи. Рецензування	листопад 2025р.	виконано
7	Захист роботи	грудень 2025р.	

Студентка _____ Коваленко К.О.

Керівник роботи Татьянчикова І.В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю.Р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 62 с., 8 таблиць, 63 джерела.

Мета дослідження: підвищення ефективності підготовки учнів з особливим потребами до самостійного життя в процесі забезпечення професійної соціалізації в умовах спеціального закладу освіти шляхом розроблення системи роботи, спрямованої на формування професійних компетентностей.

Об'єкт дослідження: процес забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами.

Предмет дослідження: педагогічні умови і методичні прийоми забезпечення професійної соціалізації в учнів з особливими потребами в спеціальному закладі освіти.

Методи дослідження: аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення продуктів діяльності школярів; спостереження; бесіда; опитування (інтерв'ю, анкетування); вивчення шкільної документації; вивчення передового педагогічного досвіду; констатувальний і формувальний експеримент; якісний і кількісний аналіз даних дослідження методом математичної статистики.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукових знань щодо професійної соціалізації учнів з особливими потребами як їхньої основи підготовки до самостійного життя.

Практичне значення цієї роботи полягає в отриманні даних щодо особливостей професійної соціалізації учнів з особливими потребами; визначенні корекційно-розвивальної програми, спрямованої на формування в них професійних компетентностей, що може використовуватися в навчально-виховному процесі спеціальних загальноосвітніх шкіл з метою підвищення ефективності соціального становлення, соціалізації взагалі дітей зазначеної категорії на підставі врахування їх індивідуально-психологічних особливостей

та психофізичних можливостей.

Галузь використання: спеціальні заклади освіти (шкільні, реабілітаційні), загальноосвітні заклади, заклади з інклюзивною формою навчання.

СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОСВІТИ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ, УЧНІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ, ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ, КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА, ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА.

SUMMARY

Kovalenko K.O. Psychological and Pedagogical Support of Professional Socialization of Students with Special Needs in a Special Educational Institution.

The qualification paper consists of 3 sections and 63 literary sources. The total volume of the paper is 65 pages, including 60 pages of the main text.

Relevance of the research. Preparing students for independent living, and in this context improving the work of a special educational institution in terms of socialization-primarily professional-becomes especially significant for children with special needs. Their integration into society directly depends on the success of their professional and labor activities, the level of development of labor skills, and adequate professional self-determination. This process occurs only as a result of specially organized education and upbringing. The formation of professional perceptions in students with special needs is a key direction of corrective work aimed at preparing these students for independent living. This substantiates the inclusion of this issue among the pressing problems in modern psychology and pedagogy.

Purpose of the research: to increase the effectiveness of preparing students with special needs for independent living by ensuring professional socialization within a special educational institution through the development of a system of work aimed at forming professional competencies.

Object of the research: the process of ensuring the socialization of students with special needs.

Subject of the research: pedagogical conditions and methodological techniques for ensuring professional socialization of students with special needs in a special educational institution.

Research tasks:

1. To analyze psychological and pedagogical literature related to the stated problem.

2. To develop a methodology for identifying the peculiarities of professional

socialization among students with special needs.

3. To design and experimentally test a corrective and developmental program for ensuring professional socialization among students with special needs in a special educational institution.

4. To provide methodological recommendations for improving the effectiveness of professional socialization of students with special needs in a special educational institution.

Section 1 “The problem of socialization of students with special needs as a basis for their preparation for independent living”, outlines the theoretical foundations of key concepts related to the problem of socialization (its essence and main factors), as well as the peculiarities of professional socialization and professional self-determination of students in special schools.

Section 2 “Peculiarities of professional socialization of students with special needs in the context of their preparation for independent living”, presents the methodology and results of the ascertaining stage of the research. It analyzes the specific features of professional socialization in students with special needs and emphasizes certain aspects of career guidance work in a special educational institution.

Section 3 “Corrective and developmental program for ensuring professional socialization of students with special needs in a special educational institution”, provides the methodology and results of the formative stage of the research and offers methodological recommendations for increasing the effectiveness of professional socialization for students with special needs in such institutions.

***Key words*:** special educational institution, socialization, professional socialization, students with special educational needs, professional competencies, corrective and developmental work, career guidance work.

ЗМІСТ

Вступ…… 9
Розділ 1. Проблема соціалізації учнів з особливими потребами як основа їхньої підготовки до самостійного життя ……... 14
1.1. Сутність процесу соціалізації в психолого-педагогічних дослідженнях 14
1.2.Основні чинники соціалізації ……..…. 21
1.3. Професійна соціалізація учнів з особливими потребами як головний напрям корекційної роботи спеціального закладу освіти в процесі їхньої інтеграції у соціум ……. 25
Висновки до першого розділу……... 31
Розділ 2. Особливості професійної соціалізації учнів з особливими потребами в контексті їхнньої підготовки до самостійного життя…….. 33
2.1. Організація та методика констатувального експерименту…… 33
2.2. Результати дослідження та їх аналіз……. 35
Висновки до другого розділу ……... 42
Розділ 3. Корекційно-розвивальна програма забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами в умовах спеціального закладу освіти…… 44
3.1. Організація та методика формувального експерименту……. 44
3.2. Результати дослідження та їх аналіз……. 50
3.3. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами в умовах спеціального закладу освіти…….. 55
Висновки до третього розділу……... 59
Висновки…… 60
Список використаних джерел…….…… 63

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному житті, особливо під час воєнного стану, відбувається багато змін як соціального, так і економічно-політичного характеру. Суттєві зміни проходять і в освіті України. Загострюються питання підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя, повноцінного входження їх у соціум. Саме тому головним завданням сучасності є формування особистості, яка зможе не тільки адекватно реагувати на відповідні зміни, але й своєчасно і адекватно орієнтуватися в навколишній дійсності, бути стресостійкою до її негараздів. Отже, це вимагає забезпечення соціалізації учнів зазначеної категорії, насамперед професійної, що є особливо значущим для школярів, передусім випускників, які стоять на порозі самостійного життя.

Відтак, необхідно здійснювати корекційно-розвивальну роботу у цьому напрямі з дітьми з особливими потребами, які складають групу соціального ризику, не можуть адекватно реагувати на виклики життя і потребують ретельної уваги і допомоги з боку суспільства і насамперед спеціальних освітніх закладів, які опікуються їхнім станом і здійснюють соціальну допомогу і навчання. Діти цієї категорії самостійно не в змозі розв’язати жодне соціальне питання і потребують спеціальної допомоги з боку педагогів, оскільки сім’я, як головний інститут соціалізації, втрачає свої функції.

Саме тому перед спеціальною школою стоїть завдання підвищення ефективності підготовки випускників до самостійного життя і праці, розв’язання якого нерозривно пов’язане із соціальним плануванням та керівництвом соціальними процесами, тобто з їхньою соціалізацією взагалі. При цьому головним напрямом соціалізації стає професійна соціалізація, яка пов’язана зі стадією ранньої трудової підготовки спеціального закладу освіти, і має особливе значення для старшокласників, насамперед випускників, з особливими потребами в процесі їх професійного самовизначення.

Самовизначення школяра є складним, всебічним процесом становлення його як суб'єкта суспільного життя, трудової діяльності і припускає спрямовану реалізацію планів, намірів, бажань в дійсному житті на основі та з урахуванням його індивідуальних якостей і здібностей.

Безумовно, дітям з особливими потребами, які зазнають суттєвих труднощів щодо інтеграції, у тому числі й професійної, у соціум, необхідна не тільки матеріальна і медична, а й корекційно-педагогічна допомога. Суспільство повинне допомогти їм пройти соціалізацію, тобто відчути себе його повноцінними членами, дати їм можливість адекватно розвиватися, навчатися, займатися улюбленими справами, набути професійну кваліфікацію.

Особлива роль в цьому процесі належить педагогічній практиці, перед якою стоїть завдання підготувати учнів, які закінчують школу, до самостійного життя, здійснити правильний вибір професії на основі перспектив суспільного розвитку і врахування особистих індивідуальних можливостей та інтересів, що викликає значні труднощі передусім у випускників спеціальних шкіл, які недооцінюють роль професійної підготовки в школі, не можуть адекватно зіставити свої можливості з потребами суспільства, особливо під впливом нових соціально-економічних і воєнних умов.

Однією з причин такого положення є недостатнє соціальне становлення учнів в умовах спеціального закладу освіти і насамперед невизначення їхніх професійних планів, якими керуються випускники, вступаючи в самостійне життя, і які найбільш впливають на якість соціалізації.

Проблемі соціалізації, соціального становлення дітей, у психології й педагогіці, соціології присвячено ряд досліджень (І. Бех [2], Н. Головатий [14], Е. Головаха [15], П. Горностай [17], Н. Заверико [19], Г. Костюк [25], Т. Кравченко [26], В. Москаленко [34], Ж. Петрочко [10], І. Рогальська [45] та ін.).

У сучасній спеціальній педагогіці питання, пов'язані з проблемою соціального становлення особистості, соціалізації взагалі, висвітлено в працях В. Бондаря [5], А. Висоцької [8], С. Горбенко [16], В. Засенка [21],

М. Лукашевича [29], І. Матющенко [33], В. Синьова [46], Є. Синьової [47], І. Татьянчикової [53], О. Хохліної [58] та ін.

Певні аспекти, які стосуються проблеми соціалізації, розглядаються в роботах, присвячених вивченню особистості дитини з психофізичними порушеннями, її соціальної та трудової адаптації, профорієнтації учнів спеціальних шкіл, їх самовизначення (Ю. Бистрова [4], В. Бондарь [5], А. Висоцька [8], О. Глоба [12], В. Левицький [28], Г. Мерсіянова [37], О. Панагушина [41], В. Синьов [46], І. Татьянчикова [53], К. Турчинська [56], О. Хохліна [60] та ін.).

Слід зазначити, що більшість авторів проблему професійної соціалізації у спеціальному закладі освіти розглядає, як правило, в контексті вибору учнями професії, їх професійного самовизначення (В. Бондарь [6], Є. Головаха [15], В. Засенко [21], В. Панок [42], І. Татьянчикова [54], К. Турчинська [56] та ін.).

Підготовка учнів до самостійного життя і у зв’язку з цим удосконалення роботи спеціального закладу освіти щодо соціалізації набуває особливої значущості для дітей цієї категорії тому, що їхня інтеграція у різні сфери життєдіяльності відбувається тільки в результаті спеціального навчання і виховання, а оскільки професійна соціалізація є основою соціального становлення школярів, їхньої соціально-трудової адаптації, то в своєму дослідженні ми розглядали саме цей аспект.

Отже, професійна соціалізація школярів з особливими потребами є основним завданням спеціального закладу освіти, головним напрямом корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на підготовку учнів цієї категорії до самостійного життя, що дає підстави відносити зазначену проблему до актуальних в сучасній психології й педагогіці. Все це обумовило вибір теми нашого дослідження: «**Психолого-педагогічне забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами в умовах спеціального закладу освіти».**

Метою нашого дослідження ми визначили підвищення ефективності підготовки учнів з особливим потребами до самостійного життя в процесі

забезпечення професійної соціалізації в умовах спеціального закладу освіти шляхом розроблення системи роботи, спрямованої на формування професійних компетентностей.

Відповідно до мети дослідження поставлено наступні **завдання:**

1. Зробити аналіз психолого-педагогічної літератури щодо зазначеної проблеми.

2. Розробити методику визначення особливостей професійної соціалізації в учнів з особливими потребами.

3. Розробити і експериментально апробувати корекційно-розвивальну програму щодо забезпечення професійної соціалізації в учнів з особливими потребами в умовах спеціального закладу освіти.

4. Запропонувати методичні рекомендації щодо підвищення ефективності забезпечення професійної соціалізації в учнів з особливими потребами в умовах спеціального закладу освіти.

Об'єктом дослідження ми обрали процес забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами.

Предметом дослідження – педагогічні умови і методичні прийоми забезпечення професійної соціалізації в учнів з особливими потребами в спеціальному закладі освіти.

Для розв'язання вказаних завдань використовувалися **методи дослідження:** аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення продуктів діяльності школярів; спостереження; бесіда; опитування (інтерв'ю, анкетування); вивчення шкільної документації; вивчення передового педагогічного досвіду; констатувальний і формувальний експеримент; якісний і кількісний аналіз даних дослідження методом математичної статистики.

Емпірична база дослідження. У дослідженні приймали участь 20 учнів старших (10 класів) і 10 педагогів Комунального закладу «Школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що в роботі: доведено можливість підвищення ефективності підготовки учнів з

особливими потребами до самостійного життя шляхом забезпечення професійної соціалізації; визначено особливості професійної соціалізації за основними аспектами (наявності, адекватності вибору професії відповідно до психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей, сформованості, змісту профорієнтаційної роботи тощо); представлено програму забезпечення професійної соціалізації в умовах спеціального закладу освіти; доведено ефективність поетапної реалізації запропонованої корекційно-розвивальної роботи.

Практична значущість отриманих результатів. Отримані дані щодо особливостей професійної соціалізації учнів з особливими потребами, корекційно-розвивальна програма, спрямована на її забезпечення, можуть використовуватися в навчально-виховному процесі спеціальних закладів освіти (загальноосвітніх шкіл, реабілітаційних центрів, закладів з інклюзивною формою навчання) з метою підвищення ефективності забезпечення професійної соціалізації, соціального становлення взагалі учнів зазначеної категорії на підставі врахування їх індивідуально-психологічних особливостей та психофізичних можливостей. Отримані результати можуть позитивно впливати на оптимізацію і уточнення змісту проведення профорієнтаційної роботи в зазначених закладах освіти.

Результати дослідження впроваджено у практичну діяльність Комунального закладу «Школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (63 найменування).

Робота містить 8 таблиць на 4 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 65 сторінок, основний текст викладено на 60 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК ОСНОВА ЇХНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ

1.1. Сутність процесу соціалізації в психолого-педагогічних дослідженнях

У процесі загострення всіх аспектів суспільного життя і наявності відповідних змін в результаті воєнних дій, особливо болючою стає проблема соціалізації різних прошарків суспільства: дітей, дорослих, людей похилого віку, які опинилися в складних умовах свого існування. Найбільш уразливими є діти з особливими потребами, більшість з яких зазнає суттєвих труднощів при вступі та організації свого самостійного життя і трудової діяльності. При цьому вони недооцінюють роль професійної підготовки у школі, не можуть адекватно співставити свої можливості з потребами суспільства.

Проблема соціалізації дітей з особливими потребами набуває актуальності не тільки в нашій країні, але й в інших країнах світу, під впливом сучасних соціальних змін у стосунках між державами, спільнотами та окремими людьми, які відбуваються впродовж останнього десятиріччя. Значущість соціалізації пояснюється також тим, що від її успішності залежить як самовідновлюваність суспільних відносин, так і комфортність життєдіяльності осіб зазначеної категорії та можливість самореалізації в нових для них соціальних умовах. Соціалізація в цьому ракурсі розглядається як процес, завдяки якому особистість входить у суспільство, в його соціальні зв’язки, інтегрує в різні типи спільнот, внаслідок чого відбувається її становлення як члена суспільства.

Теоретичні аспекти проблеми соціалізації досліджуються в роботах багатьох вчених, одні з яких розглядають процес соціалізації в контексті розвитку і становлення особистості (І. Бех [2], Г Костюк [25], С. Максименко

[32], В. Рибалка [44], О. Хохліна [61]); інші – з позиції визначення її сутності, механізмів, стадій, факторів впливу (М. Варій [7], Н. Заверико [19], Т. Кравченко [26], Н. Лавриченко [27], М. Лукашевич [29], С. Максименко [32], В. Москаленко [34], В. Панок [42], О. Панагушина [41] та ін.).

Проведена значна кількість досліджень, присвячених особливостям соціалізації дітей з особливими потребами (В. Бондар [6], Ю. Бистрова [3], Л. Бондарчук [30], О. Глоба [13], В. Засенко [22], А. Капська [23], А. Колупаєва [24], В. Синьов [46], Є. Синьова [48], І. Татьянчикова [54], О. Хохліна [60] та ін.). Теоретично і практично доведено, що посилена увага до соціалізації учнів з особливими потребами є необхідною умовою соціального оздоровлення суспільства. Це особливо актуально в наш час, у нових соціально-економічних умовах, оскільки, незважаючи на достатню кількість напрацювань з цієї проблеми, вона залишається гострою, бо кількість дітей такої категорії зростає в силу об’єктивних соціальних та воєнно-політичних причин, що склалися в Україні.

Сьогодні соціалізація особистості з філософсько-соціологічної все більше стає проблемою психолого-педагогічною, розв’язання якої є найважливішим чинником оптимального розвитку окремої особистості й суспільства в цілому. Тільки соціально прийнятна соціалізація надає можливість людині повноцінно існувати в сучасному світі.

При цьому особистість розвивається із біологічного організму виключно завдяки різним видам соціального та культурного досвіду. «Особистість – цілісність соціальних якостей людини, продукт суспільного розвитку та включення індивіда в систему соціальних зв’язків у ході активної діяльності та спілкування» [34, с.61].

Виходячи з особливого значення соціалізації в житті кожної людини, її адаптації в соціумі, важливим є аналіз існуючих тлумачень цього процесу.

Визначаючи поняття «соціалізація», різні дослідники виділяють як головні, ті чи інші сторони цього процесу в залежності від аспекту розгляду і мети, яка ставиться в дослідженні. Поняття соціалізації трактується у

широкому значенні як процес і результат соціального розвитку людини, її входження в соціальне середовище, пристосування до нього, освоєння певних ролей і функцій. Так, В. Москаленко відмічає: «Соціалізація – це входження індивідів у суспільство через різні спільноти, колективи, групи завдяки засвоєнню норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання...» [34, с. 186]. Інші дослідники вважають процесом соціалізації засвоєння індивідом соціального досвіду, в ході якого утворюється конкретна особистість. Таку трактовку цьому процесу дає О. Хохліна. Під соціалізацією авторка розуміє сукупність всіх соціальних і психологічних процесів, завдяки яким індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, які дають можливість йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства [58].

При цьому більшість дослідників роблять певний акцент на двобічності процесу соціалізації, яка проявляється через діалектичну єдність засвоєння і відтворення соціального досвіду, а також через єдність стихійного і цілеспрямованого впливу на всі процеси становлення людини як суб'єкта суспільних відносин. У цьому контексті В. Москаленко так визначає сутність соціалізації: «Соціалізація – це двобічний процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого боку, процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного входження в соціальне середовище...» [34, с. 276]. Саме це визначення соціалізації стало найбільш поширеним у вітчизняній соціальній психології. Отже, соціалізація – це процес взаємодії індивіда і суспільства, наслідком якого є конкретно-історична форма їх соціальності.

Важливе місце в дослідженнях щодо проблеми соціалізації відводиться визначенню основних сфер, в яких розгортається весь зміст соціалізації: діяльності, спілкуванню і самосвідомості. При цьому підкреслюється, що соціалізація здійснюється в умовах свідомої цілеспрямованої діяльності. Між тим, на що звертає увагу В.Москаленко, формування особистості як суб'єкта діяльності стає можливим завдяки розгортанню процесів сфери спілкування,

тобто розширенню соціальних зв'язків індивіда. Зі сферою спілкування тісно пов'язана третя сфера соціалізації – сфера самосвідомості. Завдяки спілкуванню індивід починає правильно сприймати себе й інших, що сприяє становленню в людині образу її «Я». Саме в цій сфері відбувається формування певних структур індивідуальної самосвідомості, яка пов'язана з процесом самовизначення і становлення соціальної ідентичності особистості, передумовою яких є активне включення індивіда в різні соціальні спільноти.

У дослідженнях відмічається, що соціалізація – це безперервний процес, який уможливлюється, якщо особистість набуває свого розвитку за умови забезпечення проходження нею всіх стадій цього процесу. Спостерігаються різні погляди на визначення стадій соціалізації в залежності: від віку, провідних видів діяльності, зокрема трудової діяльності, основних життєвих циклів тощо.

Як свідчить аналіз літературних джерел, на основі трактування різних підходів найбільш повно стадії соціалізації визначено у О. Хохліної, яка виділяє наступні стадії:

- первинну соціалізацію, або стадію адаптації (від народження до підліткового періоду), впродовж якої дитина засвоює соціальний досвід некритично, адаптується, пристосовується, наслідує;

- стадію індивідуалізації (підлітковий вік), на якій у дитини з'являється бажання виділити себе серед інших, критичне ставлення до суспільних норм поведінки. Ця стадія характеризується як проміжна соціалізація, тому що світогляд і характер підлітка все ще нестійкі. Властивості особистості набувають стійкості, на думку автора, у віці 18-25 років, коли спостерігається стійко-концептуальна соціалізація;

- стадію інтеграції (підлітковий і юнацький вік), на якій у дитини з'являється бажання знайти своє місце в суспільстві, тобто «вписатися» в суспільство. Інтеграція проходить успішно, якщо властивості людини приймаються групою, суспільством;

- трудову стадію (весь період зрілості людини, весь період її трудової діяльності), на якій людина не тільки засвоює соціальний досвід, але й

відтворює його шляхом активного впливу на середовище через свою діяльність;

- післятрудову стадію (похилий вік), на якій відбувається відтворення соціального досвіду в процесі передачі його новим поколінням [58].

При цьому кожну стадію соціалізації слід розглядати, виходячи з її сутності та особливостей трактування в психолого-педагогічних дослідженнях.

Слід зазначити, що в умовах спеціального закладу освіти особливого значення набувають чотири основні стадії: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки. Саме на останній стадії відбувається забезпечення професійної соціалізації.

Важливим для розуміння сутності соціалізації особистості, як показує вивчення проблеми, є розгляд її показників.

Головним критерієм соціалізованості особистості виступає не ступінь її пристосування до умов життя, конформізму, а саме ступінь її незалежності, впевненості, самостійності, ініціативності, незакомплексованості в процесі життя. Утім, необхідно підкреслити, що основна мета соціалізації особистості (і передусім особистості дитини) полягає не в її уніфікації, перетворенні у слухняний механізм, а у задоволенні потреби бути особистістю, потреби у самореалізації та у розвитку здатності до успішного досягнення цієї мети.

Як було зазначено, особистість набуває соціального досвіду в процесі свого поступового розвитку, проходячи всі стадії соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудової стадії [58]. При цьому порушення соціалізації на одній з них веде до порушення і гальмування процесу соціалізації у цілому. Ось чому для розв’язання проблеми психолого-педагогічного забезпечення соціалізації важливим є з’ясування питання щодо найбільш суттєвих показників її ефективності на кожній стадії.

На стадії адаптації головним показником розглядається адаптованість або неадаптованість. Адаптованість – це інтегративна властивість, яка характеризує ступінь психологічної адаптації особистості та визначається відповідністю (власне адаптацією), відносною невідповідністю (неадаптованість) або відсутністю можливості адаптації (дезадаптованість) між цілями, прагненнями

особистості та досягнутими нею результатами [54]. Неадаптованість пов'язана з тим, що наміри і цілі особистості не узгоджуються з її вчинками, засоби – з можливістю їх застосування, спонукання до дії й задуми – з результатами. Неадаптованість викликається невідповідністю рівня домагань особистості її реальним можливостям, заниженою самооцінкою, відсутністю навичок спілкування, а також впливом афективних переживань, психотравм, стресів, екстремальних ситуацій [54].

До конкретних показників адаптованості відносять наступні: фізіологічні (хороше загальне самопочуття, нормальний стан здоров'я і нормальний сон, відсутність захворювань); психологічні (стресостійкість, відсутність невротичних проявів: тривожності й агресивності, емоційної напруженості; позитивне ставлення до навколишнього); соціально-психологічні (задоволеність взаємостосунками, неконфліктність, емоційний комфорт, адекватне сприйняття себе та інших); соціальні (успішність діяльності та навчання, їх відповідність вимогам соціуму) [54].

На стадії індивідуалізації показниками ефективності соціалізації розглядаються сформованість самосвідомості дитини, передусім усвідомлення нею своїх психофізичних можливостей та її адекватна самооцінка.

На стадії інтеграції особливого значення набуває можливість дитини реалізувати свої здібності, нахили, позитивні якості у життєдіяльності, у тому числі й позакласній роботі, у вільний час. У зв'язку з цим показниками ефективності соціалізації на цій стадії є різноманітні форми адекватного використання психофізичних можливостей дитини, а також розвиток соціально-психологічних якостей, необхідних для функціонування у соціальній групі. Особливого значення набуває й адекватність виконання учнями певних соціальних ролей, що допомагає їм розвивати свої здібності, позитивні якості, тобто удосконалювати і поводити себе, виходячи з інтересів колективу.

На трудовій стадії професійне становлення відбувається через розвиток особистістю своїх можливостей й індивідуальних особливостей для професійного самовизначення і самореалізації у професії та подальшого

професійного зростання з опорою на свої задатки, здібності та позитивні якості. При цьому забезпечується реалізація можливостей дитини. На трудовій стадії показниками забезпечення ефективності соціалізації є розвиток можливостей дитини в процесі її професійної підготовки. Це передусім показники успішності професійно-трудової діяльності, її ефективність (якість, швидкість та продуктивність), розвиток професійно важливих якостей, рівень сформованості трудових навичок [54].

Встановлено, що утруднення в соціалізації осіб з особливими потребами пов'язані передусім з невизначеністю спеціальних корегуючих впливів на таких дітей, відсутністю в них навичок міжособистісного спілкування з нормально розвиненими однолітками, несформованістю потреби в такому спілкуванні, неадекватною самооцінкою, нерозумінням свого особистого «Я», негативним сприйняттям інших людей і своєрідними особливостями розвитку психіки. Тому спрямувати процес соціального становлення особистості, її відповідальності перед суспільством – одне з найважливіших завдань спеціальних закладів освіти.

Отже, проблема соціалізації особистості залишається складною, її аспекти потребують подальшого розроблення, оскільки в практиці роботи педагогічних колективів її питання реалізуються недостатньо. Сучасна спеціальна педагогіка недостатньо має у своєму арсеналі таких дієвих засобів, що дають змогу повністю адаптуватись дітям з особливими потребами до складних соціально-політичних умов сьогодення. А це, в свою чергу, стає підґрунтям різноманітних порушень їх поведінки та виникненню явищ соціальної дезадаптації взагалі.

Отже, дослідження проблема соціалізації особистості школяра з особливими потребами вимагає більш детального її аналізу.

Не висвітлено також питання подальшої соціалізації осіб зазначеної категорії після закінчення ними спеціального закладу освіти. У зв'язку з цим, особливого значення набуває розроблення ефективних психолого-педагогічних інтегративних систем впливу на особистість підлітка з метою розширення його

особистих ресурсів до ефективної адаптації та соціалізації у подальшому дорослому житті.

Водночас, є проблеми, які потребують негайного вирішення. Це насамперед працевлаштування після закінчення навчання. Свого вирішення чекає і проблема соціального оточення дітей, яке в своїй більшості є негативним, що впливає на подальшу соціалізацію осіб з вадами розвитку, тобто дезорієнтує їх. Безумовно, необхідна не лише цілісна корекційна навчально-виховна система, спрямована на створення оптимального соціально-психологічного клімату, але й потрібна державна система захисту осіб з особливими потребами в процесі їх подальшої соціалізації.

1.2. Основні чинники соціалізації

На процес соціалізації, який може бути стихійним або керованим, тобто спеціально організованим, впливає комплекс чинників (факторів). Чинники соціалізації – це обставини, які впливають на процес соціалізації людини і які визначають її соціальну поведінку і активність, тобто від дії певних чинників напряму залежить успішність її соціального становлення [53].

У загальному вигляді чинники соціалізації особистості можуть бути об’єднані у дві великі групи: соціальні чинники, які відображають соціально-культурний аспект соціалізації і торкаються проблем її групової, історичної, культурної та етнічної специфіки; індивідуально-особистісні чинники, які у значній мірі визначаються своєрідністю життєвого шляху особистості [53]. До соціальних чинників відносять макро-, мезо- та мікрофактори [54].

Макрофактори соціалізації (космос, планета, світ, країна, держава, суспільство) – це суспільство у цілому як певна соціально-економічна, соціально-політична й ідеологічна система, у межах якої відбувається весь процес життєдіяльності особистості.

Мезофактори соціалізації (етнос, місце і тип поселення – регіон, село,

місто; засоби масової комунікації – інтернет, радіо, телебачення, газети і т. ін.) визначають соціально-демографічні та національно-культурні особливості впливу на особистість. Це у першу чергу регіон, в якому вона мешкає і який визначає соціально-професійний склад населення, його соціально-культурний вплив на особистість.

Мікрофактори соціалізації (сім'я, групи однолітків, сусідство, навчальні, професійні, суспільні групи) – це середовище життєдіяльності особистості. Соціальне оточення безпосередньо впливає на соціалізацію дитини у процесі повсякденного життя і діяльності відповідно до норм і цінностей цього оточення.

Індивідуально-особистісні чинники є не менш значущими. На соціалізацію людини впливають також суб'єктивні фактори, тобто ті особливості, які пов'язані, з одного боку, з її природними задатками (біологічні чинники), а з другого – з індивідуальними рисами, які вже є у неї (психологічні чинники).

Безумовно, макрофактори є тими чинниками, які справляють серйозний вплив на соціалізацію всього людства, але необхідно враховувати, що найбільше впливають на кожну особистість передусім соціальні чинники мікрорівня – сім'я, школа, позашкільні заклади, засоби масової інформації (інтернет, преса, радіо, телебачення), спілкування з оточуючими людьми.

Слід зазначити, що чинники соціалізації – це середовище, яке не є чимось спонтанним і випадковим. Воно має бути спроектоване, добре організоване і навіть побудоване, тобто в ідеалі – це середовище, яке розвивається і надає можливість особистісного зростання кожному індивіду в плані самореалізації, свободи творчості, естетичного і морального розвитку.

Суспільство впливає на особистість через інститути соціалізації, тобто конкретні групи, в яких людина долучається до системи норм, цінностей і соціальних зв'язків, які виступають своєрідними трансляторами соціального досвіду.

Соціалізація і розвиток дитини відбуваються під впливом різноманітних

соціальних інститутів: сім'ї, школи, позашкільних закладів. У період раннього дитинства особливу роль відіграють сім'я і дошкільні заклади, у шкільному віці основним інститутом соціалізації є школа.

Одним з найважливіших чинників соціалізації дитини є сім'я. Сім'я характеризується як складне соціальне утворення, яке, з одного боку, розглядається як специфічний соціальний інститут, а з другого – як мала соціальна група. Існування сім'ї, як соціальної спільноти і як фактора соціалізації, обумовлюється потребою людей у сімейному способі життя. Сім'я залишається основною формою особистісного задоволення соціальної потреби людини у відтворенні населення. Сім'я відіграє вирішальну роль у соціалізації дитини на всіх її вікових етапах розвитку.

Слід зазначити, що на всіх стадіях соціалізації освітній і культурний рівень сім'ї, коло її інтересів позначаються на інтелектуальному рівні дитини, на її прагненні до навчання, здобуття освіти, визначенні подальшого життєвого шляху. Сім'я суттєво впливає на оволодіння дитиною соціальними нормами, особливо коли йдеться про виконування сімейних ролей. Саме в сім'ї формуються фундаментальні ціннісні орієнтації людини, які у подальшому визначають стиль її життя, сфери і рівень домагань, життєві цілі, плани і способи їх досягнення. Сім'я відіграє суттєву роль у процесі соціального розвитку дитини, оскільки її підтримка, схвалення, байдужість або засудження позначаються на соціальних домаганнях дитини, допомагають адаптуватися до мінливих обставин життя, встояти в певних соціальних умовах. Цінності й атмосфера сім'ї впливають також на саморозвиток і самореалізацію її членів, визначають, яким змістом наповнюється соціалізація і які будуть її результати.

До причин, що знижують можливості сім'ї в контексті соціалізації, відносяться незнання батьками сучасних технологій сімейного виховання дітей, мета яких полягає у поліпшенні внутрішньо сімейних відносин, створенні сприятливих умов для функціонування сімейного колективу, усуненні підґрунтя сімейних конфліктів як між самими дорослими членами родини, так і між батьками та дітьми. Відсутність у батьків педагогічної культури (або її

недостатній рівень) призводить до того, що сімейне виховання здійснюється «всліпу», що негативно позначається як на дитині, так і на її соціалізації [54].

Наступним, не менш важливим чинником, який впливає на процес соціалізації особистості, є навчання і виховання, які здійснюються основним інститутом соціалізації – школою.

Школа забезпечує учню не тільки систематичну освіту, але й вже сама є найважливішим елементом соціалізації; крім цього, школа зобов'язана підготувати людину до життя у суспільстві і у більш широкому розумінні. Школа – це простір життя дитини, у якому вона набуває навичок соціальної поведінки, засвоює певні соціальні норми, прийняті у суспільстві, досвіду визначення і реалізації життєвих рішень. Школа також надає учню можливість спілкування не тільки з дорослими (вчителями), але й з однолітками, що також виступає як своєрідний і не менш важливий інститут соціалізації, оскільки належність до групи однолітків допомагає школяру досягти певної внутрішньої та зовнішньої незалежності, ствердити своє «Я». Порівняно з сім'єю, школа більшою мірою залежить від суспільства і держави, хоча ця залежність може проявлятися по-різному.

Безумовно, що освіта − важлива і неодмінна умова соціалізації особистості. Якщо йдеться про навчання і виховання, то на перший план виходить саме навчання, оскільки знання є основою виховного процесу. Втім, неможливо відкидати і значення виховання, оскільки сучасна загальноосвітня школа орієнтується й на всебічний розвиток дитини як цілісної особистості, що відбувається в контексті особистісного підходу. Тобто, у центрі навчально-виховного процесу школи стоїть особистість, яка володіє знаннями, вміннями й навичками, які допоможуть їй не лише пристосуватися до навколишнього середовища, а й творчо реалізувати закладені у ній здібності [53]. Головним завданням школи «…є не стільки навчання, скільки формування творчої, діяльної особистості, здібної до самовдосконалення і самореалізації. Така особистість формується у процесі навчання і виховання» [26, с. 36].

При цьому, як відмічає Т. Кравченко, визначальною рисою школи, як

інституту соціалізації, є її відкритість перед суспільством, а зміст навчально-виховного процесу має забезпечувати підготовку випускників до самостійного життя, набуття ними вмінь цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації, так і в інтересах суспільства, держави. Свідома і цілеспрямована соціалізація учнів − це головне завдання школи, невід'ємний елемент навчально-виховного процесу школи на сучасному етапі [26].

Зазначається, що шкільна соціалізація передбачає: формування в учнів базових ціннісних орієнтацій; створення передумов для засвоєння ними соціальних норм; вибудову соціалізації на більш-менш однозначному виконанні правил; формування мотивації поведінки; запровадження соціалізації у спеціально організований педагогічний процес школи, у ситуації колективної діяльності, спілкування і творчості дітей [26].

Не менш важливим фактором, який впливає на соціалізацію дитини, є її спілкування з однолітками, яке відбувається у різних дитячих колективах (дитячому садочку, школі, різних підліткових об'єднаннях). Дитина по-різному входить у групу і соціалізується в ній. Це залежить від багатьох чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру: складу групи, її спрямованості, часу перебування у ній індивіда, індивідуальних особливостей членів спільноти [54].

Отже, особливої значущості у процесі соціалізації набувають основні «фактори впливу», під дією яких дитина поступово переходить від позиції об'єкта соціального впливу до позиції активного суб'єкта.

1.3. Професійна соціалізація учнів з особливими потребами як головний напрям корекційної роботи спеціального закладу освіти в процесі їхньої інтеграції у соціум

Проблема соціалізації учнів з особливими потребами напряму пов'язана з їх підготовкою до самостійного життя в соціумі, з визначенням у них адекватних соціальних напрямів свого подальшого життя.

На це особливу увагу звертають Т. Алексєєнко [1], А. Висоцька [9], Е. Головаха [15], П. Горностай [17], Н. Заверико [19], А. Капська [23], Т. Кравченко [26], М. Лукашевич [29], С. Максименко [32], В. Москаленко [34], Ж. Петрочко [10], О. Хохліна [61] та ін., які підкреслюють, що проблема соціалізації є однією з найважливіших соціально-педагогічних проблем, що стоять перед суспільством, головним напрямом корекційної роботи спеціального закладу освіти, оскільки від її розв'язання залежить успіх включення старшокласників в самостійне життя і професійну діяльність.

Більшість авторів розглядають професійну соціалізацію як перспективу, яку визначає для себе особистість (Ю. Бистрова [3], В. Бондар [6], Е. Головаха [15], В. Левицький [28], Г. Мерсиянова [37], І. Татьянчикова [53], О. Хохліна [58] і т.ін.). Вчені підкреслюють, що адекватний вибір професії має першорядне значення для забезпечення ефективної соціалізації школярів, їх життєвого самовизначення. Вибір професії для молодої людини є однією з найбільш складних і значущих проблем, у розв'язанні яких вона повинна проявити самостійність і відповідальність. Від того, наскільки правильно вибрана професія, залежить ефективність соціалізації людини, якість її подальшого самостійного життя, розкриття її талантів і здібностей. На це особливо звертає увагу В. Левицький, який відзначає, що, перш за все, соціалізація, а слід і соціальна адаптація, пов'язані з професійним самовизначенням і можуть включати весь набір об'єктів вибору професії [28].

Професійна соціалізація здійснюється на стадії ранньої трудової підготовки у спеціальному закладі освіти. Суть цієї стадії соціалізації полягає в тому, що учні не лише продовжують засвоювати соціальний досвід, а й починають його відтворювати та створювати шляхом активного впливу завдяки своїй трудовій діяльності [54]. При цьому дуже важливим стає оптимальний і усвідомлений вибір ними свого професійного шляху.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що зазначеній стадії у спеціальному закладі освіти приділяється достатня увага, оскільки головним завданням соціалізації як процесу знаходження особистістю свого місця у

суспільстві є її професійно-трудове самовизначення і приєднання до колективної праці як джерела життя.

Слід зазначити, що більшість авторів проблему професійної соціалізації розглядає, як правило, в контексті вибору старшокласниками професії, їхнього професійного самовизначення (Є. Головаха [15], Є. Павлютенков [40], В. Панок [42], В. Ярошенко [62] та ін.). Підкреслюється, що вибір професії має важливе значення в життєвому самовизначенні школярів. Від того, наскільки правильно обрана професія, залежить ефективність діяльності дитини, розкриття її талантів і здібностей. Утім, на нашу думку, змістове наповнення трудової стадії не зводиться лише до професійного самовизначення. Особливого значення набуває професійне зростання дитини на підставі виявлених у неї психофізичних можливостей на стадії індивідуалізації з наступним розвитком на стадіях індивідуалізації та інтеграції. Така точка зору представлена в психолого-педагогічних дослідженнях недостатньо, хоча останнім часом саме питанням професійно-трудової соціалізації присвячені певні дослідження [3; 4; 8; 12; 28; 34; 37; 43; 53; 54; 57 та ін.]. Саме тому треба розглядати стадію ранньої трудової підготовки в її взаємозв'язку з попередніми стадіями в умовах спеціального закладу освіти, насамперед з індивідуалізацією та інтеграцією, тобто в єдиній системі забезпечення соціалізації школярів.

Як було зазначено, професійна соціалізація відбувається на стадії ранньої трудової підготовки в спеціальній школі, що відповідає старшому шкільному віку учнів з особливими потребами. Аналіз літератури з досліджуваної проблеми показав, що старший шкільний вік – один з найскладніших і найбільш важливіших, у плані розвитку особистості, її соціального становлення, періодів, оскільки перед старшокласниками стоять завдання професійного самовизначення, що є основою їхньої підготовки до самостійного життя. Старшокласників традиційно прийнято розглядати тими, хто стоїть на порозі дорослого життя, повними планів і надій на майбутнє.

Згідно з даними Ю. Бистрової [3], О. Глоби [12], І. Татьянчикової [53], О. Хохліної [61], саме юнацький вік є сенситивним для становлення

професійних компетентностей в процесі соціалізації школярів.

При цьому професійні уявлення повинні включати спрямованість на всю майбутню соціальну активність особистості. Уміння визначити свої цілі, тобто знайти самого себе і своє місце в житті – дуже важливий показник особистісної зрілості в юнацькому віці та соціалізації взагалі.

Дослідження доводять, що вибір професії робить людину соціально значущою, визначає сферу діяльності подальшого життя, в якій наочно реалізуються її задатки і здібності. Але разом з тим це означає відмову від багатьох інших видів діяльності. Тому зробити відповідальний вибір – це завдання першочергової значущості.

У теорії та практиці спеціальної освіти неодноразово ставилося питання гострої необхідності соціалізації учнів з особливими потребами в сучасних соціально-економічних умовах розвитку суспільства. У цьому зв’язку акцент робиться на важливості формування в них професійних уявлень, як головної складової соціалізації. Пояснюється це тим впливом, який надає вибір професії на формування особистості дитини в цілому, на підвищення ефективності її підготовки до самостійного життя, соціалізації взагалі.

Про значущість і важливість розв’язання цієї проблеми говорить пильна увага до неї останнім часом українських учених. Проблема професійної соціалізації учнів поступово виходить на перший план і в спеціальному закладі освіти, стає головним напрямом корекційно-розвивальної роботи.

Вагомий внесок у розроблення питань професійно-трудової адаптації зробив В. Засенко, який визначив соціально-педагогічні основи формування професійних уявлень глухих старшокласників [21]. Питання вивчення особливостей професійних уявлень учнів з інтелектуальними порушеннями представлено в дослідженні І. Татьянчикової [54].

Тим часом, є широке коло досліджень, які мають певне відношення до зазначеної проблеми (Ю. Бистрова [3], В. Бондар [6], О. Глоба [12], А. Капська [23], В. Левицький [28], Г. Мерсиянова [37], В. Синьов [46], Є. Синьова [47], К. Турчинська [56], І. Татьянчикова [51; 52; 55], О. Хохліна [61] та ін.),

матеріали яких переконливо доводять, що розв'язання питань професійної соціалізації напряму пов'язане з практикою спеціальної організації навчання і виховання школярів у спеціальному закладі освіти, підготовки їх до праці і самостійного життя в цілому. Саме тому забезпечення професійної соціалізації у цієї категорії учнів набуває особливої значущості на сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах воєнного стану в Україні, коли гостро стоїть питання адекватного існування, й навіть виживання, людини. Ось чому таким важливим стає набуття навичок певної професійної діяльності насамперед для старшокласників з особливими потребами.

Виходячи з аналізу представлених вище робіт, можна стверджувати, що спеціальне корекційне навчання, спрямоване на практичну підготовку дітей до самостійного життя і праці, на формування у них відповідних знань і умінь, сприяє розв'язанню завдань соціалізації випускників спеціальних шкіл. Встановлено, що ступінь їх підготовленості до життя в умовах звичайного соціального середовища залежить не тільки від засвоєння школярами загальноосвітніх і професійних знань, набуття трудових навичок, але і від спрямованості особистості, а саме: і життєвих установок, ідеалів, інтересів, нахилів і т. ін.

Проте, наявні в спеціальній літературі дані свідчать про те, що останнім часом у спеціальній школі приділяється все ще недостатня увага питанням професійної соціалізації, фіксується невизначеність основних напрямів її забезпечення, хоча сучасні соціально-економічні умови, особливо під час воєнних дій, які склалися у країні, вимагають негайного розв'язання цієї проблеми.

Пояснюється це тим, що працевлаштування випускників і включення їх в життя суспільства, утруднено. Особливо гостро стоїть ця проблема на сучасному етапі, коли йде повсюдно скорочення робочих місць і вивільнення малокваліфікованої праці. У таких умовах однією з головних складових підготовки учнів до самостійного життя, безумовно, є оволодіння дітьми доступною професією, правильний й вибір, яка потім буде впливати на їх

подальше життя в цілому з тим, щоб вони не залишилися поза увагою суспільства, були спроможними повноцінно існувати в соціумі.

Аналіз спеціальної літератури і дані практиків дають підстави стверджувати, що цей напрям повинен займати одне з провідних місць в системі корекційної роботи спеціального закладу освіти, оскільки безпосередньо пов'язаний з підготовкою учнів до самостійного життя, інтеграції їх у суспільство.

Центральною ланкою роботи, профорієнтації, повинні стати всебічне вивчення професійних можливостей учнів та їх облік при виборі ними майбутньої професії, їх соціалізації взагалі.

Ось чому, безпосереднє відношення до проблеми, яка нас цікавить, мають дослідження Ю. Бистрової [3], В. Бондаря [6], О. Глоби [12], І. Єременко [18], Г. Мерсиянової [37], І. Татьянчикової [54], К. Турчинської [56], О. Хохліної [60] та ін., в яких відображено питання вибору школярами з психофізичними порушеннями, професії. Підкреслюється, що більшість учнів не мають яких-небудь професійних устремлінь, не представляють свою майбутню професійну діяльність і умови життя в цілому. Вибір професії, в основному, визначається, тією інформацією про спеціальності, тими знаннями, які вони набувають в школі, де нерідко навчають школярів лише тим професіям, на які орієнтовано їхню матеріальну базу, що зводить перелік спеціальностей, придатних для учнів, до мінімуму. Тим часом, в спеціальних дослідженнях доведено можливість їхнього навчання багатьом професіям і спеціальностям у стінах школи [54].

У зв’язку з цим, робиться висновок про необхідність посилення в школах цілеспрямованої роботи щодо професійної соціалізації учнів з особливими потребами і адекватному вибору ними професії з урахуванням здібностей та індивідуальних можливостей дітей.

Між тим, аналіз практики спеціальної школи показав, що у системі професійно-трудового навчання учнів з особливим потребами чітко простежуються протиріччя, які гальмують їхню подальшу професійну

соціалізацію. Це протиріччя між:

- організацією шкільної професійно-трудової підготовки і сучасними соціально-економічними умовами у суспільстві, які утруднюють подальше працевлаштування випускників;

- підвищеними кваліфікаційними вимогами до підготовки спеціалістів і особливостями розумового і психофізичного розвитку учнів, які ускладнюють оволодіння ними, навіть доступними за своїми можливостями, професіями;

- обмеженою кількістю професій, за якими можуть бути працевлаштовані випускники, і ще меншою їх кількістю, за якою можна здійснювати професійно-трудову підготовку в умовах спеціальної школи. На це у своєму дослідженні особливу увагу звертає І. Татьянчикова [54].

Невирішеність зазначених протиріч ускладнює професійну соціалізацію учнів з особливими потребами і провокує суттєві труднощі, на які в першу чергу мають звернути увагу педагоги:

- нестійкі професійні інтереси, їх зміна;

- випадкові мотиви визначення професії;

- відсутність аналізу своїх можливостей при визначенні майбутньої професії, невпевненість у своїх силах;

- слабкі, незрілі уявлення про особливості та зміст профілю професійно-трудового навчання і професії, якої навчають у школі.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дає підстави зробити наступні висновки:

1. Соціалізація учнів з особливими потребами є основою їхньої підготовки до самостійного життя, головним завданням корекційної роботи спеціального закладу освіти. Соціалізація − це процес формування особистості у певних соціальних умовах; процес засвоєння людиною соціального досвіду, в

ході якого вона перетворює його у власні цінності та орієнтації, вибірково залучає до своєї системи поведінки ті норми і шаблони, які прийняті у суспільстві або групі. У процесі соціалізації у людини формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає їй можливість стати дієздатним учасником соціальних відносин.

2. Соціалізація розглядається як умова формування особистості. При цьому засвоєння соціального досвіду здійснюється поетапно, у різні вікові періоди розвитку. Виділяють наступні стадії соціалізації дитини: адаптація, індивідуалізація, інтеграція, рання трудова підготовка.

3. На процес соціалізації дитини впливає комплекс чинників, під якими розуміються обставини, які визначають її соціальну поведінку та активність. Найбільшого значення для перебігу соціалізації набувають сім'я, школа, спілкування з оточуючими людьми. Провідна роль у забезпеченні соціалізації відводиться педагогічному процесу школи, зміст, методи та організаційні форми якого мають особливі можливості досягнення поставленої мети.

4. Професійна соціалізація учнів з особливими потребами здійснюється в умовах спеціального закладу освіти на стадії ранньої трудової підготовки. При цьому юнацький (старший шкільний) вік, є сенситивним періодом щодо формування професійних компетентностей. Їх становлення відбувається в процесі певної професійно-трудової діяльності.

5. Основу професійної соціалізації складає адекватний вибір старшокласниками майбутньої професійної діяльності (вибір певної професії) на підставі врахування психофізичних можливостей, індивідуальних особливостей: задатків, здібностей, нахилів, інтересів тощо.

6. Аналіз спеціальної психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що проблема соціалізації й формування професійних уявлень у школярів з особливими потребами вимагає спеціального вивчення і є дуже актуальною для спеціальної педагогіки, оскільки виходить на розв'язання завдань підготовки учнів до самостійного життя, що особливо гостро встає на сучасному етапі розвитку суспільства.

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В КОНТЕКСТІ ЇХНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ

2.1. Організація та методика констатувального експерименту

На констатувальному етапі нашого дослідження ми ставили завдання визначити в учнів з особливими потребами забезпечення професійної соціалізації в умовах спеціального закладу освіти, що розглядається нами як головний напрям їхньої підготовки до самостійного життя. Вивчення відбувалося на підставі модифікованої методики І. Татьянчикової [53].

Було задіяно наступні методи: спостереження; опитування (бесіда, анкетування); метод експертної оцінки; хронометражу; аналіз шкільної документації; вивчення процесу та продуктів діяльності школярів; узагальнення педагогічного досвіду щодо стану забезпечення професійної соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки.

Спостереження як метод передбачав цілеспрямований збір інформації щонайперше про особливості професійно-трудової діяльності школярів. Значна увага приділялась показникам успішності професійно-трудової діяльності учнів (правильність та швидкість виконання ними трудових завдань, якість продукції, продуктивність діяльності, знання технології виготовлення продукції тощо).

Метод опитування школярів проводився в індивідуальній усній (бесіда) або письмовій (анкетування) формі. Метод бесіди використовувався для вивчення ставлення учнів до професійно-трудової діяльності у школі, виявлення наявності у них професійних знань, навичок і загально трудових умінь. З’ясовувалось, наскільки їх особливості та потенційні можливості, насамперед здібності, використовуються і впливають на успішність діяльності, опанування професії, якої навчають у школі; наскільки у цьому учням

допомагають вчителі та шкільний психолог. Вивчення цих питань здійснювалось також опитуванням та анкетуванням педагогів. Встановлювалось, як відбувається подальший розвиток виявлених у школярів професійно важливих якостей, удосконалення набутих ними трудових навичок у процесі професійно-трудового навчання та виконання трудової діяльності в позакласній роботі, як це впливає на ефективність подальшого професійного становлення старшокласників.

Метод експертної оцінки використовувався для оцінювання педагогами успішності навчально-трудової діяльності кожної дитини, її самореалізації у процесі трудової діяльності та у вільний час.

Методом хронометражу визначались часові параметри трудового процесу (швидкості – кількості часу на виконання завдань, виготовлення виробів; продуктивності – кількості продукції, виготовленої за одиницю часу).

Використовувався також метод аналізу шкільної документації. Вивченню підлягали плани виховної та навчальної роботи школи і педагогів; класні журнали, табелі – для визначення навчальних досягнень (оцінок) школярів з трудового навчання.

Метод вивчення продуктів трудової діяльності учнів передбачав ознайомлення з її результатами (різними виробами; продукцією, яка є соціально значущою). Особлива увага зверталась на якість цієї продукції, як одного з показників ефективності професійно-трудової діяльності школярів.

Вивченням на стадії ранньої трудової підготовки було охоплено учнів 10-х класів спеціальної загальноосвітньої школи (період, коли дитина активно включається в професійно-трудову діяльність та стоїть на порозі самостійного життя) у кількості 20 осіб.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

Соціалізація учнів з особливими потребами на стадії ранньої трудової підготовки у спеціальному закладі освіти передбачає забезпечення ними можливості здобуття кваліфікації за однією з робітничих професій.

Проте, як показало наше дослідження та опитування педагогічних працівників, стан професійно-трудової підготовки учнів потребує суттєвого перегляду в контексті реалій сучасного життя, необхідності підвищення ефективності їхньої професійної соціалізації. У зв'язку з цим здійснювалось визначення особливостей соціалізації на стадії ранньої трудової підготовки в учнів 10-х класів.

За предмет вивчення соціалізації учнів на цій стадії було обрано особливості їх професійно-трудової діяльності за показниками її успішності (правильне використання та виконання трудових операцій та завдань, знання технології виготовлення продукції); ефективності (швидкість, якість, продуктивність); можливості використання індивідуальних властивостей учнів під час професійно-трудової підготовки та їх врахування у процесі профорієнтаційної роботи; рівня їх навчальних досягнень з трудової підготовки.

Результати опитування учнів показали, що відносно своєї майбутньої професійної діяльності зорієнтована лише половина з них. У школі здійснюється не професійне орієнтування, а формується здебільшого певне ставлення (позитивне або негативне) до обраної професії, на яке суттєво впливають сучасні погляди оточуючих і нові соціально-економічні умови. Уявлення ж старшокласників та їхніх батьків щодо престижності тих чи інших сфер майбутньої професійної діяльності практично тотожні. Визначаючи престижність сучасних професій, ними щонайперше називаються фінансова та банківська справа (хоча ці професії не попадають у коло тих, які можуть опанувати учні з особливими потребами), а також професії бізнесу (хоча поняття «бізнес» діти цієї категорії трактують однобічно – передусім як засіб

заробляння великих грошей). Виявлено, що учні хочуть працювати за професіями, які уможливлюють отримання високої заробітної платні або задоволення певних особистих професійних очікувань і життєвих потреб.

Крім того, дослідження показало, що 62,5% школярів з особливими потребами не бажають у майбутньому працювати за професією, якої вони навчаються. Коло «бажаних» ними професій вузьке, знання про існуючі види праці та їх доступність у випускників неконкретні та недостатні. Серед професій, за якими б вони хотіли працювати, називаються й ті, що не відповідають їх можливостям: «Водій теплохода», «Лікар», «Вчитель», «Охоронець» та ін. При цьому 14,5% учнів не могли визначитися щодо жодної сфери праці. Однією з причин такого стану є неадекватність реальних можливостей дітей, насамперед здібностей і нахилів, з вимогами професій, у тому числі й тих, яких навчають у школі, та недостатнє розуміння і врахування цього учнями.

Як показало дослідження, 60,8% учнів співставляють свої можливості, насамперед здібності, з професією, якої навчають у школі. Втім, залишається достатньо значною кількість школярів (39,2%), яка цього не враховує.

На наш погляд, саме недостатнє усвідомлення старшокласниками з особливими потребами своїх особистих якостей і властивостей, які можуть впливати на успішність професійної діяльності, ускладнює її професійне становлення. Недостатньою мірою ця залежність враховується й педагогами. Як наслідок, визначені для школярів профілі професійно-трудового навчання, можуть не відповідати особливостям дітей, які поступово втрачають інтерес до опанування професії. Це позначається на зниженні ефективності й утруднює подальшу професійну соціалізацію учнів та знаходження себе у самостійному житті.

У дослідженні ми намагалися з’ясувати також те, хто надає учням допомогу в усвідомленні своїх позитивних якостей у процесі професійно-трудової підготовки (спеціальна школа, педагоги, батьки). Отримані дані наведено у табл. 2.1 та 2.2.

Таблиця 2.1

Вплив спеціальної школи на вибір професії школярами з особливими потребами

К-ть учнів (10 класи)	Школа допомогла у виборі професії		Школа не допомогла у виборі професії	
	осіб	%	осіб	%
20 осіб	12	60	8	40

Як показують дані таблиці, основна допомога учням з особливим потребами у виборі професії надається спеціальною школою (60%). Це послідовна робота педагогічного колективу у вигляді відповідних консультацій, професійно-трудового навчання, організації і проведення профорієнтаційних заходів тощо.

Таблиця 2.2

Дані щодо надання учням з особливими потребами допомоги в усвідомленні своїх позитивних якостей при опануванні професії (у % від загальної кількості)

Допомагають:		
спеціальна школа		батьки
72,7		27,3
педагоги	шкільний психолог	
60,8	11,9	

Як видно з таблиці, основну допомогу учням в усвідомленні ними своїх позитивних якостей, важливих при опануванні професії, надає спеціальна школа (72,7%): педагоги, насамперед вчителі професійно-трудової підготовки (60,8%), і шкільний психолог (11,9%). При цьому лише незначна кількість батьків (27,3%) приймає в цьому участь.

У процесі професійно-трудової підготовки особливого значення набуває розвиток професійно важливих складових діяльності, які забезпечують її ефективне виконання. На її успішність суттєво впливають знання технології

виготовлення продукції, правильність використання та виконання трудових дій. Вивчення успішності діяльності здійснювалось на підставі спостереження за учнями у процесі її виконання на уроках трудового навчання та у позаурочний час (відвідування гуртків), а також на підставі опитування учнів і вчителів, експертної оцінки педагогів, оцінювання продуктів трудової діяльності школярів.

Отримані дані у цілому показали невисокий рівень успішності професійно-трудової діяльності школярів. При цьому правильність використання та виконання трудових дій виявлено у 52,5% учнів, які обираються часто неусвідомлено, по інерції або за підказкою вчителя, тобто без знань технології виготовлення продукції. Їх використання у достатньої кількості учнів є фрагментарним і формальним (47,5%). У свідомості дитини часто фіксується лише словесна форма назв прийомів та операцій виготовлення продукції, що призводить до вербалізму знань, відірваних від практичних дій. Як наслідок, учні не завжди можуть переносити засвоєні знання щодо технології виготовлення певної продукції у нові умови, на розв’язання інших трудових завдань, що негативно впливає на успішність їх виконання.

Вивченню підлягало також питання, наскільки професійно-трудова діяльність старшокласників з особливими потребами є ефективною з точки зору її швидкості (часу, витраченого ними на виконання завдань), продуктивності (кількості продукції за одиницю часу) та якості продукції. Дослідження показало, що ефективність трудової діяльності учнів є недостатньою. Для школярів введення швидкісних нормативів і кількісних показників пов’язане з великим труднощами, оскільки ще більш ускладнює опанування навчального матеріалу. За одне заняття (2 години) учні, як правило, можуть виготовити лише один виріб, що передусім залежить від його складності, кількості деталей, а також від наданої з боку вчителя допомоги. Втім, незважаючи на важливість практичної допомоги для цих дітей, її замало, щоб діяльність стала усвідомленою та самостійною. Як ми переконалися, успішності діяльності сприяє вербальна допомога у вигляді повторення інструкції, з’ясування й

пояснення її змісту, підказки, вказівки. Результати спостереження показали, що учні потребують постійної дозованої індивідуальної допомоги, відсутність якої позначається як на якості виготовленої продукції, так й на швидкості виконання операцій.

На ефективність професійно-трудової діяльності учнів впливає також й рівень їхніх навчальних досягнень з трудової підготовки у цілому. В основу визначення рівня навчальних досягнень учнів покладався аналіз шкільної документації (класних журналів, табелів).

Як було виявлено, більшість учнів з особливими потребами (59,8%) знаходиться на середньому рівні навчальних досягнень з професійно-трудового навчання. При цьому учні потребують певного контролю та допомоги з боку вчителя щодо виконання трудового завдання.

У 21,3% учнів виявлено низький рівень навчальних досягнень з трудової підготовки. Вони потребують постійного контролю та значної допомоги при виконанні практичного завдання.

На достатньому рівні навчальних досягнень з трудового навчання знаходиться 18,9% учнів. Такі діти можуть відтворювати більшу частину навчального матеріалу; трудове завдання в основному розуміють й частково пояснюють. В окремих випадках учні потребують контролю та допомоги з боку вчителя.

Між тим, високий рівень навчальних досягнень з професійно-трудового навчання не виявлено у жодного учня, що збігається з даними експертної оцінки педагогів. При цьому, як ми переконалися, тривалість професійно-трудового навчання у спеціальній школі та обсяг часу, відведений на нього в навчальному плані, не завжди забезпечують задовільні результати. Спеціальний заклад освіти, використовуючи програми професійно-трудового навчання, які передбачають підготовку випускників на рівні 1-2-го кваліфікаційного розряду, практично не може це забезпечити при відсутності необхідної матеріально-технічної бази і неможливості організувати для учнів старших класів виробничу практику.

Розвиток професійно важливих якостей, формування трудових навичок і вмінь, яких набули учні в процесі професійно-трудового навчання, здійснюється також у позакласній роботі. І тут є чим пишатися педагогічним колективам спеціальних шкіл, учні яких приймають участь у виставках, професійних конкурсах, маючи певні досягнення і перемоги.

Отримані дані дали змогу розкрити особливості соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки і визначити загальний рівень їхньої професійної соціалізації (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Дані щодо загального рівня професійної соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки (у % від загальної кількості)

Досліджувані	Рівень професійної соціалізації			
	високий	достатній	середній	низький
Учні з особливими потребами	–	21,8	52,0	26,2

Як видно з таблиці, більшість учнів з особливими потребами (52,0%) на стадії ранньої трудової підготовки знаходиться на середньому рівні професійної соціалізації. Такі діти недостатньо розуміють і використовують свої можливості та особливості у професійно-трудовій діяльності; мають певні труднощі при виконанні трудових завдань і потребують допомоги вчителя. Вони часто не дотримуються якості та норм часу на виготовлення виробу і в основному не володіють технологією виготовлення продукції; мають середній рівень навчальних досягнень з трудової підготовки.

У значної кількості учнів (26,2%) на стадії ранньої трудової підготовки виявлено низький рівень професійної соціалізації. Такі діти не розуміють і не використовують свої можливості та особливості у професійно-трудовій діяльності; мають суттєві труднощі при виконанні трудових завдань і потребують постійної допомоги вчителя. Вони не дотримуються якості та норм часу на виготовлення виробу і не володіють технологією виготовлення продукції; мають низький рівень навчальних досягнень з трудової підготовки.

І лише у 21,8% учнів на цій стадії виявлено достатній рівень професійної

соціалізації. Діти з таким рівнем здебільшого розуміють і використовують свої можливості та особливості у професійно-трудовій діяльності; здебільшого самостійно, правильно, якісно і продуктивно виконують трудові завдання, в основному володіють технологією виготовлення продукції; мають достатній рівень навчальних досягнень з трудової підготовки.

Слід зазначити, що даних, які відповідали б високому рівню, не було виявлено у жодного учня.

Було визначено й основні труднощі, з якими стикаються учні з особливими потребами на цій стадії. Це передусім недостатнє розуміння ними своїх можливостей, насамперед здібностей, їх врахування і використання у професійно-трудовому навчанні.

Як показало наше дослідження, виявлені у старшокласників труднощі виникають в результаті недостатньої сформованості у них знань щодо адекватного вибору професії (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Рівні сформованості знань щодо вибору професії в процесі професійної соціалізації учнів спеціальної школи

(у % від числа опитаних)

Класи	Кількість учнів, які показали різні рівні знань:			
	Достатній	Середній	Низький	Дуже низький
10 (20 осіб)	-	35,6	53,2	11,2

Як показують дані таблиці, більшість учнів знаходяться на низькому (53,2%) і дуже низькому (11,2%) рівнях сформованості знань щодо вибору професії. Як конкретні шляхи реалізації професійних планів, учні, в основному, називають наступні: допомога вчителів, допомога батьків, «допоможуть уроки праці», «правильно влаштуюся». При цьому, як показали отримані дані, старшокласники часто некритично відносяться до своїх здібностей і можливостей, не можуть об’єктивно оцінити їх, не знають, як реалізувати професійні плани. Причини таких утруднень, як було встановлено, криються в

обмеженості їх знань щодо прийомів і способів планування професійних перспектив, бідність життєвого досвіду, неволодіння уміннями планування. Важливу роль, за нашими даними, тут грає і явно завищена самооцінка учнів. Як показало дослідження, більшість школярів не відчувають нестачу професійних знань і умінь, неадекватно оцінюють свої можливості.

Висновки до другого розділу

Отже, на підставі аналізу особливостей професійної соціалізації учнів з особливими потребами можна зробити висновки:

1. Значна кількість випускників не відчуває суттєвої необхідності у професійному визначенні, покладаючись, в основному, на вчителів і батьків.

2. Учні зазнають істотних труднощів у процесі професійно-трудової підготовки і подальшого професійного становлення – у них виявлено недостатню соціалізованість за всіма визначеними показниками:

- виконання трудових завдань ними здійснюються без знань технології виготовлення продукції, часто неусвідомлено;

- ефективність трудової діяльності учнів (дотримання швидкісних нормативів, кількісних і якісних показників) є недостатньою;

- за рівнем навчальних досягнень з трудового навчання учні знаходяться переважно на середньому та низькому рівнях;

- лише половина старшокласників зорієнтована відносно своєї майбутньої професійної діяльності, більшість з них не має намірів працювати за нею;

- на стадії ранньої трудової підготовки учні характеризуються переважно середнім та низьким загальним рівнем успішності професійної соціалізації. Особливої уваги потребує робота з підвищення ефективності професійно-трудової діяльності учнів, усвідомлення та використання ними своїх особливостей і можливостей у зв’язку з набуттям професії.

3. Учні не розуміють, як вибір професії може вплинути на подальше їхнє

життя в соціумі.

4. Недостатня сформованість в учнів з особливими потребами професійних уявлень не може сприяти їх успішній професійній соціалізації та самостійному життю і соціалізації в цілому.

Протиріччя між сучасними вимогами сьогодення і недостатньою ефективністю професійної соціалізації учнів з особливими потребами визначає необхідність пошуку педагогічних засобів, спрямованих на підвищення ефективності цього процесу в умовах спеціального закладу освіти, що представлено у розділі 3.

РОЗДІЛ 3
КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

3.1. Організація та методика формувального експерименту

В умовах сучасних соціально-економічних змін у суспільстві, в умовах воєнного стану, особливої значущості набуває соціалізація учнів з особливими потребами, насамперед професійна соціалізація, яка найбільше впливає на їхнє вхолження у соціум. Успішна соціалізація – це не тільки ефективна адаптація дитини, її інтеграція в суспільство, але й здатність в певній мірі протистояти життєвим негараздам, які заважають дитині реалізуватися. Тому саме забезпечення професійної соціалізації виходить на перший план корекційно-виховної роботи спеціального закладу освіти.

Відтак, одним із завдань нашого дослідження ми обрали реалізацію педагогічного забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами, тобто розроблення і апробацію спеціальної організації навчально-виховного процесу в спеціальній школі, спрямованого на професійне становлення, адекватний вибір майбутньої професії, набуття певної професійної кваліфікації в умовах спеціального закладу освіти.

Формувальний експеримент за розробленою методикою проводився в процесі позакласної виховної роботи у спеціальному закладі освіти. Експериментальну методику було застосовано впродовж 2024-2025 н.р. в Комунальному закладі «Школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради. Всього в експерименті брали участь 20 учнів 10 класу. Спеціальна робота проводилася з учнями експериментальної групи у кількості 10 осіб. У контрольній групі, яка складалася із 10 школярів, заняття проводилися без внесення змін у виховний процес. Учні експериментальної та контрольної груп

мали в основному аналогічні вихідні дані щодо розвитку та успішності, що відповідає вимогам педагогічного експерименту.

Для оцінки ефективності запровадженої програми корекційно-виховної роботи проводились заключні зрізи даних в учнів контрольної та експериментальної груп щодо стану професійної соціалізації дітей. З цією метою використовувались методики, що й на констатувальному етапі дослідження.

Як показали результати констатувального етапу дослідження, більшість учнів з особливими потребами зазнають істотних труднощів у процесі професійно-трудової підготовки, яка здійснюється у школі, хоча дитина повинна професійно зростати з опорою на свої психофізичні можливості. Основними причинами, які утруднюють професійне орієнтування школярів, за отриманими даними, визначено наступні: недостатнє уявлення дитини про власні можливості; завищена (що спостерігається частіше) або занижена самооцінка; неправильна інформованість про різні професії, умови їх праці; несформованість соціальних мотивів трудової діяльності.

У зв’язку з цим виникає необхідність спеціальної роботи, спрямованої на розвиток можливостей учнів у контексті їх професійної підготовки, що передбачає пошук нових, найбільш оптимальних і ефективних шляхів забезпечення професійної соціалізації дітей через відповідне професійно-трудове навчання у спеціальному закладі освіти.

Завданнями цього етапу визначено наступні:

- підвищення ефективності профорієнтаційної роботи на основі надання школярам розгорнутої інформації про коло професій, яких навчають у школі, та вимог, які висуваються до їх виконавців (кваліфікації, найбільш важливих характеристик: предмета, мети, умов, знарядь праці, перспектив працевлаштування);

- підвищення ефективності професійно-трудової діяльності школярів;

- посилення соціальної спрямованості професійно-трудового навчання учнів на основі забезпечення виготовлення соціально значущої продукції;

- формування навичок спільної професійно-трудової діяльності і спілкування у процесі професійно-трудової діяльності (звернення за допомогою, оцінка результатів діяльності тощо).

Спеціальна організація виховного процесу передбачала роботу за основними напрямами, які було визначено на підставі результатів констатувального експерименту:

1) орієнтування дитини щодо майбутньої професії (професії, якої навчають у школі);

2) підвищення ефективності професійно-трудової діяльності учнів на основі врахування і розвитку їх можливостей та професійно важливих якостей.

Реалізація поставлених завдань розробленої нами корекційно-розвивальної програми здійснювалась на основі використання різних виховних заходів. При цьому при організації корекційної роботи особливий акцент робився на врахування нахилів і можливостей дитини, здійснення індивідуального підходу до кожного учня, забезпечення позитивної та дружньої атмосфери у процесі занять з професійно-трудової підготовки; підвищення в учнів інтересу до професій шкільного спрямування; моральне і матеріальне стимулювання професійно-трудової діяльності на основі оцінювання й висвітлення її результатів, залучення дітей до їх обговорення й аналізу.

Ми використовували модифіковану методику забезпечення професійної соціалізації І. Татьянчикової [53]. Спеціальна програма включала модулі, на заняттях кожного з них використовувались певні бесіди і диспути з метою надання учням відповідної інформації про світ професій (насамперед тих, яких навчають у школі), притаманні їм види праці та конкретні дії, показники успішності; зверталась увага на їх відповідність можливостям дітей. Було передбачено також і лекції професійної тематики для батьків учнів.

Корекційно-розвивальна програма (модуль 1**)** була спрямована на надання учням розгорнутої, але доступної інформації про світ професій, яких навчають у школі, їх різноманітність. Це здійснювалось завдяки профорієнтаційній роботі, підвищенню її ефективності, яку визначено як

результативну складову забезпечення соціалізації на стадії ранньої трудової підготовки у спеціальній школі. Профорієнтаційна робота організовувалась поетапно з урахуванням змісту програм з трудового навчання, а також особливостей дітей. Профорієнтаційна робота починалась з установки на значення і необхідність визначення для старшокласників з особливими потребами професії.

Актуалізація (відтворення) професійних знань учнів передбачала наявність у них уявлень про різні професії, поступове набуття важливої інформації у процесі бесід, читання літератури, в процесі роботи на комп'ютері, зустрічей з представниками робітничих професій тощо. При цьому учні повинні були не тільки самостійно оперувати необхідними знаннями про професії, знати специфіку кожної з них, але й знати, які вимоги до людини ними ставляться, які властивості потрібні для оволодіння цією професією.

Корекційно-розвивальна робота передбачала також формування в учнів позитивного ставлення до професій, яких навчають у школі, та розвиток у них необхідних професійних якостей. Під час проведення бесід школярі переконувались, що професії, яких навчають у школі, націлено на конкретні практичні результати і приносять користь. Школярі отримували ще більш розгорнуту інформацію про ці професії: види діяльності, умови і засоби, знаряддя праці, заробітну платню і можливість додаткового заробітку.

Проводились також спеціальні виховні заходи, присвячені професіям, які надає школа, а також обговорення життєвих ситуацій, які пов'язані з визначеними професіями.

Корекційно-розвивальна робота (модуль 2) була спрямована на визначення для учнів майбутньої професії на основі вміння співставляти свої особливості та можливості з вимогами певних професій [53]. Виховні заходи було спрямовано на актуалізацію (відтворення) учнями знань щодо визначення професії: про власний образ «Я» та світ професій. Це здійснювалось за допомогою бесід, у процесі яких особливий акцент робився на узагальнення знань учнів про себе та різноманітність професії, співставлення своїх

психофізичних можливостей з її вимогами.

Впродовж такого обговорення учні підводились до самостійного висновку, чому люди припускаються помилок у визначенні для себе професії і що для цього потрібно знати, тобто поступово вони отримували інформацію, необхідну для правильного визначення професії.

Робота починалась з проведення бесід, під час яких розкривались основи визначення професії: здатність учнів до аналізу своїх умінь і навичок та аналізу професій, їх співставлення (практична проба сил).

На спеціальних позакласних заняттях школярі працювали також з роздатковим матеріалом: на окремих аркушах їм було запропоновано пам’ятку: «Поради тим, хто визначає свою професію», де надавалась певна інформація, яка допомагала учням зважено підійти до визначення своєї майбутньої професійної діяльності [53].

Основними складовими пам’ятки були наступні:

1. Як визначити для себе професію? Що для цього треба знати?

2. «Який Я» – що мені необхідно знати про себе?

3. Світ професій, їх суттєві, найбільш важливі характеристики.

4. Я і майбутня професія – наскільки я відповідаю обраній професії. У чому це проявляється?

5. Хто мені допоможе у визначенні професії?

6. Де можна отримати інформацію про професії та професійні навчальні заклади (нашого міста, найближчого оточення)?

7. Я приймаю рішення щодо професійного визначення.

Вимоги до професій (столяра, слюсаря, будівельника, маляра-штукатура, швачки тощо) вивчались спочатку колективно, всією групою, з обговоренням кожної її складової, а потім кожен учень самостійно мав визначити відповідність своїх можливостей даним про обрану професію.

Учні підводились до загального висновку: визначена професія повинна відповідати здібностям, нахилам, професійній підготовці та стану здоров’я людини. Плакат з цим висновком вивішувався на дошці, а учні записували

висновок у зошитах.

Закріплення набутих знань і вмінь відбувалось на спеціальних заняттях, на яких учні виконували вправи, завдання, проводились також професійно-ділові ігри.

Корекційно-розвивальна робота (модуль 3) була спрямована на розвиток професійно важливих якостей і можливостей учнів у процесі професійно-трудової підготовки, забезпечення її успіху через їх певні досягнення. При цьому особлива увага приділялась створенню умов, які сприяють підвищенню рівня мотивації учнів до удосконалення своєї професійної діяльності: емоційне стимулювання і зацікавленість; усвідомлення важливості та корисності практичної діяльності й виготовленої продукції; наближення занять до умов виробничої діяльності; введення оцінок морального заохочення («Молодець!», «Старанний учень», «Справжній майстер», «У тебе золоті руки»).

На усвідомлення учнями необхідності подальшого професійного зростання, бажання підвищувати успішність своєї діяльності, робити добрі справи були зорієнтовані як бесіди, так і суспільно-корисна праця учнів (у шкільних майстернях: швейних, столярних, слюсарних та штукатурно-малярних; допомога школі у ремонті тощо).

З метою подальшого професійного зростання, розвитку відповідних трудових умінь і навичок, професійно важливих якостей, притаманних професіям, яких навчають у школі, учні також продовжували займатися в гуртках, де вони більш усвідомлено і виважено реалізували свої трудові вміння, відчували подальшу зацікавленість до цих професій. За результатами роботи гуртків проводились різноманітні творчі конкурси.

Пильна увага приділялась виготовленню виробів, які мають соціальну значущість і практичне використання у школі та побуті. У цьому зв’язку у столярних майстернях школярі виготовляли кухонні дощечки, подарункові столові набори, скриньки; у швейних майстернях шили білизну, предмети одягу, інтер’єру і т. ін. Все це школярам надавало впевненості, сприяло становленню у них позитивного ставлення до діяльності, бажанню

удосконалювати свої професійні навички, вміння та якості, розумінню практичної значущості для життя професійно-трудової підготовки, у тому числі й з професій, яких навчають у школі.

Для перевірки ефективності експериментального навчання учням експериментальної і контрольної груп було запропоновано спеціальні контрольні завдання однакового змісту, що дає можливість виявити і зіставити їхні знання.

На основі всіх перелічених компонентів, шляхом оцінювання, нами визначався рівень забезпечення професійної соціалізації в учнів з особливими потребами.

3.2. Результати дослідження та їх аналіз

Вивчення стану забезпечення професійної соціалізації учнів з особливим потребами в умовах спеціального закладу освіти на стадії ранньої трудової підготовки проводилося після формувального експерименту за показниками, які найбільше впливають на перебіг соціалізації на цій стадії. До таких показників відносяться: орієнтування учнів щодо майбутньої професії (професії, якої навчають у школі); підвищення ефективності професійно-трудової діяльності на основі врахування і розвитку можливостей та професійно важливих якостей.

Отримані дані дають підстави говорити про ефективність використаної у дослідженні методики. Так, до початку формувального експерименту значна кількість учнів як контрольної, так і експериментальної групи не була зорієнтована відносно своєї майбутньої професії. При цьому було зафіксовано лише певне ставлення до професії (позитивне, негативне), яке змінювалось під впливом випадкових, несуттєвих факторів. Після експерименту результати учнів контрольної групи майже не змінилися, натомість результати учнів експериментальної групи значно покращились (не зорієнтовано – лише 38,1%).

Покращенню результатів сприяли спеціальні корекційно-розвивальні заняття, спрямовані на актуалізацію професійних знань, формування позитивного ставлення насамперед до професій, яких навчають у школі. Діти переконались у суспільній значущості та корисності цих професій, набули певних знань, умінь і відповідних професійних якостей, зацікавились можливостями роботи. У зв'язку з цим збільшилась кількість дітей, які виявили бажання працювати за профілем професійно-трудового навчання у школі (з 52,8% до 74,2%). Натомість в учнів контрольної групи ці показники майже не змінились (з 53,5% до 56,2%).

Як було встановлено на констатувальному етапі нашого дослідження, однією з причин, яка утруднює професійну соціалізацію школярів, є недостатня сформованість у них уміння оцінювати свої можливості, їх відповідності професії, враховувати їх у професійно-трудовій діяльності. Було встановлено, що спеціальна корекційно-розвивальна робота суттєво впливає на адекватне орієнтування учнів щодо майбутньої професії та можливостей використання ними своїх особливостей (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Дані щодо усвідомлення відповідності особливостей учнів контрольної та експериментальної груп вимогам професії

(у % від загальної кількості)

Показник співвідношення	Контрольна група		Експериментальна група	
	До експерим.	Після експерим.	До експерим.	Після експерим.
Співвідносять	60,0	62,8	58,5	84,2
Не співвідносять	40,0	37,2	41,5	15,8

Як показують дані таблиці, у контрольній групі дещо зросла кількість учнів (з 60,00% до 62,8%), які співвідносять свої особливості з вимогами майбутньої професії при незначному зниженні кількості учнів (з 40,00% до 37,2%), які цього не роблять. Між тим, така невідповідність відбивається на успішності професійно-трудової підготовки старшокласників, веде до зниження

інтересу до опанування певної професії у школі та суттєво впливає на їх подальшу професійну соціалізацію.

Інші результати виявлено в учнів експериментальної групи. Збільшується кількість дітей (з 58,5% до 84,2%), які оцінюють професію з точки зору її відповідності власним здібностям та можливостям. Знижується кількість учнів, які не співвідносять вимоги і зміст певної професії зі своїми особливостями (з 41,5% до 15,8%).

Дані, отримані на формувальному етапі дають підстави говорити про ефективність використання в досліджені запропонованої нами методики, що підтверджується також визначенням рівнів сформованості професійних знань і умінь (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Рівень сформованості професійних знань і умінь в учнів з особливими потребами до і після формувального експерименту

Групи випробуваних	Достатній		Середній		Низький		Украй низький	
	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня
	У % з 20 осіб:							
Експеримент. група (10 осіб)	-	17,3	20,7	59,2	64,3	32,5	15,0	-
Контрольна група (10 осіб)	-	-	24,0	26,7	62,7	58,3	13,3	15,0

Як показують дані таблиці, уміння старшокласників щодо опанування певної професії значно удосконалюються. Покращуються також і результати виконання практичних завдань на уроках професійного навчання. Учні експериментальної групи набули певного професійного досвіду, спираючись при цьому на засвоєні професійні знання і уміння, що вказує на ефективність запропонованої нами методики.

Запропонована корекційно-розвивальна робота суттєво впливає й на ефективність професійно-трудової підготовки учнів, яка підвищується в

результаті поступового розвитку їх можливостей та професійно важливих якостей. Успішність професійно-трудової підготовки старшокласників після формувального експерименту визначалась за показниками, які розглядались на констатувальному етапі дослідження: знання технології виготовлення продукції, правильність виконання та використання трудових операцій. Отримані дані не показали суттєвих змін в учнів контрольної групи (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Дані щодо успішності професійно-трудової діяльності учнів контрольної та експериментальної груп (у % від загальної кількості)

Показник	Контрольна група		Експериментальна група	
	До експер.	Після експер.	До експер.	Після експер.
Знання технології виготовлення продукції	42,8	47,2	43,1	77,9
Правильність виконання та використання операцій	54,3	55,1	53,4	82,6

Аналіз даних показує, що у контрольній групі успішність професійно-трудової діяльності школярів дещо зростає за показниками: знання технології виготовлення продукції (з 42,8% до 47,2%), правильність виконання та використання операцій (з 54,3% до 55,1%). Проте, покращення результатів є незначним, що несуттєво відбивається на загальній успішності професійно-трудової діяльності школярів.

В учнів експериментальної групи, навпаки, спостерігається значне підвищення результатів за показниками успішності: знання технології виготовлення продукції (з 43,1% до 77,9%), правильність виконання та використання операцій (з 53,4% до 82,6%).

Як бачимо, підвищенню даних щодо успішності професійно-трудової діяльності школярів сприяла корекційна робота, спрямована на розвиток психофізичних можливостей дітей у процесі розширення сфери їх використання. Учні переконалися в необхідності подальшого професійного зростання, набули певного досвіду, працюючи у шкільних майстернях, відвідуючи гуртки професійного спрямування, а також на підставі участі у

суспільно-корисних акціях.

Формування професійно важливих якостей, удосконалення набутих професійних знань, трудових вмінь і навичок здійснювалось через виготовлення продукції, яка є соціально значущою і корисною, має практичне застосування у школі та побуті. За результатами експериментальної роботи були організовані виставки продукції, виготовленої учнями, які наочно довели, що цілеспрямований вплив з урахуванням особливостей та можливостей дітей, створення ситуації успіху і формування позитивного ставлення до власної праці та її результатів, сприяють ефективності професійної самореалізації учнів. Все це позначилося на підвищенні загального рівня їх професійної соціалізації на стадії ранньої трудової підготовки (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Дані щодо рівня професійної соціалізації учнів контрольної та експериментальної груп на стадії ранньої трудової підготовки
(у % від загальної кількості)

Рівень	Контрольна група		Експериментальна група	
	До експер.	Після експер.	До експер.	Після експер.
Високий	-	-	-	15,7
Достатній	21,8	23,1	22,3	42,6
Середній	52,7	54,8	49,8	35,3
Низький	25,5	22,1	27,9	6,4

Як видно з таблиці, показники рівня професійної соціалізації на стадії ранньої трудової підготовки не зазнали істотних змін в учнів контрольної групи, більшість з яких після формувального експерименту знаходиться, як і раніше, на середньому (54,8% проти 52,7%) рівні. Незначне збільшення кількісних значень показників достатнього (з 21,8% до 23,1%) і зменшення показників низького (з 25,5% до 22,1%) рівнів пояснюється результатом певного педагогічного впливу у спеціальному закладі освіти, який здійснювався між контрольними зрізами. Втім, слід зазначити що в учнів контрольної групи

не зафіксовано, як і до експерименту, показників високого рівня.

Натомість в учнів експериментальної групи на стадії ранньої трудової підготовки виявлено підвищення рівня професійної соціалізації. Так, більшість з них знаходиться на достатньому (42,6% проти 22,3%) рівні, дані якого підвищуються при зменшенні значень показників середнього (з 49,8% до 35,3%) рівня. При цьому з'явилися й показники високого рівня (15,7%). Також намітилася тенденція суттєвого зниження кількості учнів, у яких виявлено показники низького рівня (з 27,9% до 6,4%).

Отже, аналіз результатів дослідження після формувального експерименту засвідчив покращення в учнів експериментальної групи практично всіх визначених показників професійної соціалізації, в той час як в учнів контрольної групи ми не спостерігали значних змін. Все це вказує на ефективність проведеної нами корекційно-виховної роботи.

3.3. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами в умовах спеціального закладу освіти

Професійна соціалізація учнів з особливими потребами стає особливо значущою на стадії ранньої трудової підготовки в умовах спеціального закладу освіти. На перший план виходить орієнтування старшокласників щодо майбутньої професії відповідно до їх здібностей і можливостей, формування в них професійно важливих якостей і трудових вмінь та навичок, спрямованих на підвищення успішності професійно-трудової підготовки, насамперед з професій, яких навчають у школі.

Між тим, у системі професійно-трудового навчання учнів зазначеної категорії чітко простежуються протиріччя, які гальмують їхню подальшу професійну соціалізацію. На це вказує у своєму дослідженні І. Татьянчикова [53]. Це протиріччя між:

- організацією шкільної професійно-трудової підготовки і сучасними соціально-економічними умовами у суспільстві, які утруднюють подальше працевлаштування випускників;

- підвищеними кваліфікаційними вимогами до підготовки спеціалістів і особливостями розумового і психофізичного розвитку учнів, які ускладнюють оволодіння ними, навіть доступними за своїми можливостями, професіями;

- обмеженою кількістю професій, за якими можуть бути працевлаштовані випускники, і ще меншою їх кількістю, за якою можна здійснювати професійно-трудову підготовку в умовах спеціальної школи.

Невирішеність зазначених протиріч ускладнює професійне орієнтування учнів і провокує суттєві труднощі, на які в першу чергу мають звернути увагу педагоги: нестійкі професійні інтереси, їх зміна; випадкові мотиви визначення професії; відсутність аналізу своїх можливостей при визначенні майбутньої професії, невпевненість у своїх силах; слабкі, незрілі уявлення про особливості та зміст профілю професійно-трудового навчання і професії, якої навчають у школі.

Виявлено, що зазначені труднощі обумовлюються недостатньою корекційно-розвивальною роботою, що потребує її посилення і удосконалення.

Спеціальний педагогічний вплив на стадії ранньої трудової підготовки передбачає роботу за основними напрямами:

- орієнтування дитини щодо майбутньої професії (професії, якої навчають у школі);

- підвищення ефективності професійно-трудової діяльності учнів на основі врахування і розвитку їх можливостей та професійно важливих якостей [53].

При цьому особливої уваги потребує посилення профорієнтаційної роботи, яка здійснюється у школі. Профорієнтаційний процес повинен включати наступні напрями:

- професійна діагностика учнів з наступним аналізом їх нахилів, здібностей, особливостей і можливостей щодо обрання професій, які пропонує

спеціальна школа. Ця робота має здійснюватися в контексті добору для учнів профілів професійно-трудового навчання;

- підвищення рівня мотивації учнів до визначення професій, яких навчають у школі, формування до них позитивного ставлення. Ця робота має відбуватися через опанування учнями визначених профілів професійно-трудового навчання;

- отримання більш повної та якісної інформації про ринок праці, особливості працевлаштування, професійні вимоги щодо можливостей і здібностей школярів, шляхи підвищення успішності їх професійно-трудової діяльності, визначення перспектив професійного зростання старшокласників, набуття досвіду виробничої практики через взаємодію з професійними навчальними закладами.

При цьому особливого значення набуває всебічне вивчення учня, визначення його психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей (задатків, здібностей, нахилів, інтересів тощо), які мають відповідати вимогам певної професії. Лише на основі визначених властивостей учня, вчитель може робити висновки щодо адекватності професійного визначення школярем.

Для підвищення ефективності профорієнтації старшокласників необхідно поєднувати їх навчальну роботу зі спеціально організованими цілеспрямованими позакласними заходами. Так, доцільно проводити зустрічі з працівниками підприємств, представниками робітничих професій (наприклад, малярної, столярної, слюсарної, швейної справи) з метою надання учням можливості поспілкуватися з ними. У цьому зв’язку необхідно проводити й диспути за участю представників робітничих професій, спеціалістів професійно-трудових ліцеїв, вчителів професійно-трудової підготовки і батьків учнів.

Особливу увагу необхідно звертати на організацію зустрічей з представниками професійно-трудових закладів освіти. Це стосується передусім дітей, які не бачать себе у професії, якої навчають у школі. Слід зазначити, що цей напрям профорієнтаційної роботи потребує суттєвого перегляду і

посилення. Необхідно проводити інформування старшокласників про професійні заклади освіти, які знаходяться у найближчому до школи оточенні та мають відповідний профіль трудового навчання. Доцільним є урахування виробничих потреб регіону, попиту на ринку праці з тим, щоб спрямувати дітей на набуття подальшої професійної освіти за межами спеціальної школи. У цьому зв'язку учням потрібно дати інформацію про навчальний заклад: визначення профілів його професійного навчання; освітній процес; виховні, розважальні та спортивні заходи; надання стипендії (матеріальної допомоги) та умови проживання; перспективи працевлаштування і професійного зростання, підвищення кваліфікації. У рамках цієї програми можуть бути передбачені й відвідування учнями «Дня відкритих дверей» у професійно-трудовому ліцеї, а також проведення занять в умовах виробничої діяльності на базі цього закладу. Це сприятиме підвищенню якості та рівня професійно-трудової підготовки старшокласників, поступовому переорієнтуванню випускників на подальше навчання і підвищення своєї кваліфікації.

Доцільним стає врахування досвіду роботи кращих педагогів спеціальних шкіл. Обов'язковим є участь кожної дитини в обговоренні результатів спільної діяльності та визначення своїх успіхів. Таке навчання передбачає позитивну динаміку, що надає можливість братись за більш складні проекти.

Отже, забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами у спеціальному закладі освіти повинне виходити на розв'язання наступних ключових питань:

- необхідно розширювати перелік спеціальностей, навчання яких здійснюється у школі, з урахуванням сучасних соціально-економічних змін у суспільстві;

- потрібно знайомити учнів з професіями, які їм доступні, визначати їх відповідно до своїх індивідуальних особливостей і можливостей;

- здійснювати професійне орієнтування школярів щодо професій з урахуванням їх змісту, видів праці, основних дій та вимог, які пред'являються до кожної з них;

- підвищувати рівень професійно-трудової підготовки у спеціальному закладі освіти (необхідним є наявність сучасних майстерень, сировини для роботи, а також наближення навчальних занять до умов виробничої діяльності); рівень успішності професійної діяльності школярів (спрямовувати їх на суспільно-корисну працю, виготовлення соціально значущої продукції) [53].

Висновки до третього розділу

Результати проведеного дослідження на формувальному етапі дають підстави зробити наступні висновки:

1. В умовах спеціально організованого виховного процесу, спрямованого на забезпечення професійної соціалізації в учнів з особливими потребами, виявляються можливості їхнього розвитку в цьому напрямі.

2. Професійна соціалізація відбувається на основі адекватного вибору певної професії учнями з особливими потребами відповідно до своїх психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей, успішності опанування навичок професії в умовах спеціальної школи.

3. Суттєвого удосконалення потребує організація професійно-трудової підготовки учнів з особливими потребами на основі підвищення ефективності профорієнтаційної роботи у спеціальному закладі освіти та проходження професійно-трудової практики на виробництві.

4. Результати формувального експерименту показують перевагу учнів експериментальної групи, які по кожному показнику значно перевершують учнів контрольної групи, що свідчить про ефективність запропонованої нами корекційно-розвивальної роботи щодо забезпечення професійної соціалізації.

ВИСНОВКИ

Дослідження психолого-педагогічного забезпечення професійної соціалізації учнів з особливими потребами дає підстави зробити наступні висновки:

1. На основі теоретичного аналізу літературних джерел встановлено, що, незважаючи на актуальність проблеми соціалізації дітей з особливими потребами і достатню кількість присвячених їй досліджень, вона ще й досі залишається недостатньо розробленою як у теоретичному, так і практичному плані. Особливо гостро стоять питання професійної соціалізації випускників зазначеної категорії у сучасних умовах воєнного стану в Україні. У психолого-педагогічній науці поняття «соціалізація» визначається як процес формування особистості у певних соціальних умовах; процес засвоєння індивідом соціального досвіду, в ході якого він перетворює соціальний досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково залучає до своєї системи поведінки ті норми і шаблони, які прийняті у суспільстві. Соціалізація відбувається за умови функціонування системи усвідомлених та неусвідомлених механізмів; провідна роль у її здійсненні відводиться педагогічному процесу школи як найважливішому інституту зростання дитини у соціально-культурному аспекті з урахуванням її індивідуально-особистісних властивостей.

2. Соціалізація розглядається як необхідна умова особистісного становлення дитини та її підготовки до самостійної життєдіяльності у соціумі. Загальною основою цього процесу є максимально можливе соціальне зростання учня в умовах виконання та засвоєння свідомої цілеспрямованої діяльності, спілкування та розвитку в нього самосвідомості.

3. Основними показниками професійної соціалізації учнів з особливими потребами є успішність професійно-трудового навчання та виконання професійної діяльності, використання якостей школяра в процесі професійно-трудового навчання та професійного становлення на стадії ранньої трудової

підготовки в умовах спеціального закладу освіти.

4. Емпіричне вивчення професійної соціалізації учнів з особливими потребами показало: найбільших кількісних значень набули дані щодо використання індивідуальних особливостей учнів у позакласній роботі з професійно-трудової підготовки; найменших – щодо успішності їх професійно-трудової діяльності, усвідомлення своєї професійної гідності, відповідності своїх індивідуальних особливостей і можливостей вимогам та змісту визначеної професії.

5. Визначено, що основним напрямом корекційно-розвивального впливу з метою ефективної професійної соціалізації учнів з особливими потребами стає їх орієнтування щодо майбутньої професії (професії, якої навчають у школі); підвищення ефективності професійно-трудової діяльності учнів на основі врахування і розвитку їх можливостей та професійно важливих якостей.

6. Експериментально доведено ефективність використання розробленої програми корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на оптимізацію професійної соціалізації учнів з особливими потребами. Результати формувального експерименту показали значне підвищення в учнів експериментальної групи рівня успішності професійної соціалізації, натомість в учнів контрольної групи не виявлено позитивної динаміки.

7. Загальними умовами оптимізації професійної соціалізації учнів у процесі здійснення корекційної роботи в спеціальному закладі освіти визначено: спрямованість на соціальне становлення дитини, її розвиток; розгляд професійної соціалізації як найважливішого завдання, провідного напряму корекційно-виховної роботи, ефективність якої передбачає спеціальну організацію педагогічного процесу; удосконалення організації професійно-трудової підготовки учнів на основі підвищення ефективності профорієнтаційної роботи у школі та проходження професійно-трудової практики на виробництві; залучення батьків до узгоджених з педагогами дій щодо цілеспрямованого вибору майбутньої професії дітей.

Проведене дослідження не претендує на повне висвітлення проблеми

професійної соціалізації. Перспективи наступних досліджень полягають у вивченні питань подальшої соціалізації випускників з особливими потребами після закінчення ними спеціального закладу освіти, розробленні нових концептуальних положень щодо оптимізації підготовки осіб цієї категорії до самостійного життя у сучасному суспільстві з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики: наук.-метод. посіб. Київ : Освіта, 2007. 152 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 273 с.
3. Бистрова Ю. О. Забезпечення наступності в процесі професійно-трудової соціалізації осіб з вадами інтелектуального розвитку: монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 332 с.
4. Бистрова Ю. О. Система психолого-педагогічного забезпечення професійно-трудової соціалізації осіб з психофізичними порушеннями : автореф. дис. … докт. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2013. 40 с.
5. Бондар В. І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності. Київ : Радянська школа, 1988. 128с.
6. Бондар В. И. О совершенствовании подготовки умственно отсталых детей к самостоятельному труду. *Дефектология*. 1990. № 3. С. 36-42.
7. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. 2-ге видан., випр. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968с.
8. Висоцька А. М. Підвищення ефективності виробничої адаптації випускників допоміжної школи в процесі професійно-трудового навчання: автореф: дис…канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 1994. 16с.
9. Висоцька А. М. Теоретичні засади формування соціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: наук.-метод. зб. / за ред.: В. І. Бондаря, К. В. Луцько. Київ : Ін-т дефектології АПН України, 2000. С.43-46.
10. Вчимося жити самостійно : навч.-метод. посіб. [для роботи з учнями випускних класів інтернатних закл.] / Ж. В. Петрочко, О. М. Безпалько, О. М. Денисюк та ін.; Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. Київ : [б.в.], 2002. 204 с.

11. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посіб. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2009. 310 с.
12. Глоба О. П. Регіональне реабілітаційне середовище як фактор соціалізації дітей і молоді з обмеженими психофізичними можливостями : монографія. Краматорськ : ДДМА, 2011. 348 с.
13. Глоба О. П. Теорія і практика соціалізації осіб з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах регіонального реабілітаційного середовища: автореф. дис. … докт. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2013. 40 с.
14. Головатый Н. Ф. Социология молодежи: курс лекций. Київ : МАУП, 1999. 224 с.
15. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и социальное самоопределение молодежи. Київ : Наукова думка, 1988. 144с.
16. Горбенко С. Л. Напрями формування рольової поведінки розумово відсталих підлітків у малій соціальній групі. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології:* зб. наук. праць / за ред. Н. О. Макарчук. Київ : Освіта України, 2009. Вип. 4. С. 31-48.
17. Горностай П. П. Личность и роль: ролевой подход в социальной психологии личности. Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
18. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика. Київ : Вища школа, 1985. 326с.
19. Заверико Н. В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. № 1. С.30-36.
20. Загальна психологія : підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. [2-ге вид., переробл. і доп.]. Вінниця : Нова книга, 2004. 704 с.
21. Засенко В. В. Подготовка глухих старшеклассников к самостоятельной трудовой деятельности. Київ : Радянська школа, 1990. 102 с.
22. Засенко В. В. Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*: наук.-метод. зб. / за ред.: В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. Київ : Наук. світ, 2010. С. 3-7.
23. Капська А. Й. Принципи і закономірності соціально-педагогічної реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Соціальна робота в Україні: теорія і практика: наук.-метод. журн. 2006. № 1(13). С. 5-22.

24. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
25. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 612 с.
26. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.
27. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації. Європейські абриси. Київ : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
28. Левицький В. Е. Окремі аспекти організації професійного навчання у спеціальній загальноосвітній школі для дітей з порушеним інтелектом у контексті соціальної адаптації. *Вісник Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка.* Сер. Соціально-педагогічна / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. Вип. XII. С. 213-215.
29. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 112 с.
30. Лукашевич М. П., Бондарчук Л. В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2006. № 2. С. 25-30.
31. Максименко С. Д., Мул С. А. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект. *Проблеми сучасної психології*. 2009. Вип. 6. Ч. 1. С. 3-13.
32. Максименко С. Д. Психологія особистості / за ред. С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. Київ : ТОВ «КММ», 2007. С. 37-56.
33. Матющенко І. М. Підготовка старшокласників допоміжної школи до соціально-психологічної адаптації: автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2008. 23 с.
34. Москаленко В. В. Социализация личности. Київ : Вища шк., 1986. 200 с.
35. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підруч. [2-е вид., випр. та доп.].

Київ : Центр навч. л-ри, 2008. 688 с.

36. Мерсиянова Г. Н. Выполнение практическнх заданий учащимися вспомогательной школы. Київ : Радянська школа, 1985. 81с.
37. Мерсіянова Г. М. Професійно-трудове навчання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей : посіб. Київ : Педагогічна думка, 2012. 80 с.
38. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник: у 2 кн. Чернівці : Книги ХХІ, 2010.Кн. 1. 464 с.
39. Павлютенков Е. М. Кем быть? Киев : Молодь, 1989. 196 с.
40. Павлютенков Е. М. Профессиональные ориентации учащихся. Киев : Рад. школа, 1983. 152с.
41. Панагушина О. Є. Соціалізація дітей підліткового віку у діяльності молодіжних організацій: монографія / за ред. Н. Слюсаренко. Херсон : РІПО, 2010. 248 с.
42. Панок В. Г. Життєвий шлях і соціалізація особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології:* зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка. Т. XI. Част. 2. Київ : Логос, 2007. С. 208-216.
43. Профконсультационная работа со старшеклассниками / под ред. Б. А. Федоришина. Киев : Рад. школа, 1980. 160 с.
44. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посіб. Одеса : Бакаєв В. В., 2009. 575 с.
45. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : монографія. Київ : Міленіум, 2008. 400 с.
46. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. Київ : Знання, 2008. 359 с.
47. Синьова Є. П. Особливості розвитку та виховання особистості при глибоких порушеннях зору: автореф. дис. … д-ра психол. наук : 19.00.08. Київ, 2013. 44 с.
48. Синьова Є. П. Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору: монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова,

2012. 442 с.

49. Соціальна педагогіка: підруч. / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : Центр навч. л-ри, 2006. 468 с.
50. Соціально-побутове орієнтування. Програми для 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей / уклад.: Н. А. Гіренко, Г. М. Мерсіянова. Київ : [б.в.], 2009. 55 с.
51. Татьянчикова І. В. Формування в учнів з інтелектуальними вадами життєвих компетентностей в процесі їхньої соціалізації : монографія. [2-ге вид., перероб. і доп.]. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. 211 с.
52. Татьянчикова І. В. Основні чинники соціалізації дитини з інтелектуальними вадами. *Зб. наук. праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. Соціально-педагогічна* / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. Вип. XIX, ч.2. С. 196-204.
53. Татьянчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381 с.
54. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457 с.
55. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з особливими потребами: поради педагогам та батькам : метод. рек. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. 161 с.
56. Татьянчикова І. В., Соловйова Т. Г. Сучасні підходи до проблеми соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. *Інноваційна педагогіка.* 2025. Вип. 80. Т. 2. С. 47-50.
57. Турчинская К. М. Профориентация во вспомогательной школе. Київ : Радянська школа, 1978. 137с.
58. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ : Педагогічна думка, 2000. 286 с.

59. Хохліна О. П. Забезпечення соціалізації дитини як мета діяльності спеціального освітнього закладу. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: наук.-метод. зб. Київ : Наук. світ, 2009. Вип. 11. С. 287-291.
60. Хохліна О. П. Основи спеціальної психології: курс лекцій. Київ : [б.в.], 2011. 104 с.
61. Хохліна О. П. Теоретичні аспекти проблеми психолого-педагогічного забезпечення соціалізації дитини з порушеннями психофізичного розвитку у контексті особистісного підходу. *Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура :* матеріали Всеукраїнської конференції (22 лютого 2011 р., м. Київ). Київ, 2011. С. 260-268.
62. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна* / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. Вип. XX, ч. 1. С.257-265.
63. Ярошенко В. В. Школа и профессиональное самоопределение учащихся. Київ : Рад. школа, 1983. 112 с.